

кар 4100

В. И. ЛЕНИН

Ахыргы письмола
бла статьяла

Черкесск 1989

Бютеу къралланы пролетарлары, бирлешигиз!

В. И. ЛЕНИН

Ахыргъы письмола бла статьяла¹

1922 дж. декабры 23 — 1923 дж. мартны 2.

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск 1989

11. 55
П61

КЪРАЧАЙ ТИЛЕ

Къарачай тилге ЛЛИПАНЛАНЫ СЕНТ-БАТДАЛНЫ
джишы РАШИД кёчюргенди.

кар : 4109

Къарачай-Черкесстан
областы
КЪРАЧАЙ-ЧЕРКЕС

Л 0101020000-61
М 159(03)-89 54-89

ISBN 5-7644-0001-5

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю, 1989

I

СЪЕЗДГЕ ПИСЬМО²

Бу съезде бизни политика къралышыбызда талай тюрленну этигиз, деб бек къаты эсгертирим келеди.

Мен бек мағаналыгъа санагъан оюмларымы сизни бла ортакъ этерге излейме.

Баш орунга мен АҚ-ни членлерини санын талай оннга, ол огъай таб джюзге дерн ёсдюрююню салама. Аллай реформа бардырмасакъ, ишни барыу халы бизге алай таб тюшмеген кёзюуде (биз а алай таб болуб барыр деб ышаналмайбыз) бизни Ара Комитетибизге уллу къркыуула тюшерле, деб келеди кёлюме.

Андан сора мен съездни эсше салыргъа излейме: ол джаны бла белгилн дараджагъа эмда белгилн болумлагъа дерн Троцкий айтханны эсге ала, Госпланны бегимлерине белгилн болумлада законлу хал берирге керекди.

Биринчи пункту юсюнден айтханда, а. д. АҚ-ни членлерини санын аслам этнуню юсюнден, мен былай акъыл этеме, аллай зат АҚ-ни сыйын кёлтюрюр ючюн да, бизни аппаратны ишни игилендирир ючюн да, АҚ-ни ичинде бир-бир къауумчукъланы арасында тюбеучю конфликтле бютеу партияны джазыууна уллу къатылмаз ючюн да керекди.

Мени кёлюме келгенден, бизни партияны ишчи класдан АҚ-ге 50—100 членни излерге эркинлиги барды эмда аны кючюне мардасыз ауурлукъ джетдирмегенлей аллай бирин алыргъа да боллукъду.

Аллай реформа бизни партияны деменгиллигин иги танг бегитирик эди эмда бизге къраршы къралланы арасында аны кюрешин тынч этерик эди, мени кёлюме келген бла уа, аллай кюреш джууукъ джылланы ичинде бек кючлю болургъа боллукъду, болургъа да керекди. Мен алай акъыл этеме: аллай мадарны себеби бла бизни партияны тёзюм кючю минг къатха онглу боллукъ эди.

Ленин

23.XII.22 дж.

М. В. джазгъанды.

Джазылгъанланы андан арысы.
22 дж. декабры 24.

Ара Комитетни деменгиллиги деген сагъатда, аны юсюнден башында айтхан эдим, айрылыкъгъа къаршчы мадарланы юсюнден айтама, не ючюн десек, аллай мадарла этилирге боллукъдула. Алайсыз, айхай да, «Русская Мысльдагъы» акъ гвардиячы (С. С. Ольденбург болур эди дейме ол) тюз айта эди, биринчиси, Совет Россиягъа къаршчы оюнларында бизни партияны бирлигини бузаргъа мурат этген сагъатында, экинчиси, аллай бузукълыкъ болдурур ючюн партияны ичинде терең айрылыкълагъа ышанган сагъатында.

Бизни партия эки классха таянады, ол себебден аны халы деменгилли болмазгъа боллукъду эмда ол ауаргъа боллукъду, бу эки классны арасында келишну болмазча болса. Алай болгъан тѳресин болса, ол неда бирси мадарла этиуню юсюнден, айтыб къояргъа — АК-ни деменгиллигини юсюнден сѳлешну хайырсыз затды. Аллай болумда чачылууну тыяр хыйсабы болгъан мадар табыллыкъ тюлдю. Алай а, бусагъатда аны юсюнден сѳлеше, ол бек узакъда боллукъ неда болургъа хыйсабы джокъ затды, деб ышанама мен.

Мен, деменгиллилик деген сагъатымда, джууукъ заманда айрылыкъдан сакълар затхача къарайма анга, былайда энчи халлы талай оюмну сюзер муратым да барды.

Деменгиллиликни юсюнден бу джанындан къараб айтханда, мени кѳлюме келгенден, баш орунну алгъанла АК-ни Сталин бла Троцкийча членлеридиле. Аланы ортасындагъы хал, мени сартын, айрылыкъны къоркъууну асламысын тутады, ол къоркъуу къораргъа керекди, аны къоратыргъа джарарыкъды, мени кѳлюме келгенден, айтыб къояргъа, АК-ни членлерини санын ѳсдюрюб 50-ге, 100 адамгъа дери джетдириу.

Сталин джолдаш, баш секретарь болуб, кеси къолуна мардасыз уллу властны джыйгъанды, мен а ажимсыз тюлме, къуру да сакъ хайырланыб туралыр ол бу власть бла деб. Экинчи джанындан, Троцкий дж., НКПС бла байламлы АК-ге къаршчы къорешни кѳргюзгенден, къуру уллу факхмусунда тюлдю аны къалгъанладан башхалыгъы. Ол кеси, эшта, бусагъатхы АК-де эм онглу адам болур, алай а кесине асры мардасыз ышаныб сермейди эмда ишин таза административ джанына мардасыз бек эс бѳледди.

Бусагъатхы АК-ни бу эки белгилли вождуну бу эки тюр-

лю халилери билмей тургъанлай айрылыкъгъа келтирио къояргъа боллукъдула, бизни партия уа бу затха тыйгъыч болурча мадар этмесе, айрылыкъ билмей тургъанлай тюнюб къаллыкъды.

АҚ-ни башха членлерини энчи халилери меи андан ары багъа бермейим. Сынгар эсге салайым, Зиновьев бла Каменевни октябрда болгъан ишлери, айхай да, кеси алына болгъан зат тюлдю, алай а ол зат да алагъа энчи халда уллу терслеу болмазгъа керекди, Троцкийге большевик болмагъаны ючюи салынган терслеуча.

АҚ-ни джаш членлеринден Бухарин бла Пятаковну юсюнден талай сёз айтыргъа излейме. Ала, мени кёлуме келгенден, эм онглу кючдюле (эм джаш кючлени арасыи да), аланы хакъындан эсде бу зат турса излерик эдим: Бухарини партияны сынгар бек багъалы эмда онглу теоретиги болуб къалмай, ол джорукълу халда бютеу партия сийген адамгъа саналады, алай а аны теория оюмлары керти марксизмге бек уллу ишеклик бла боллукъдула саналыргъа, не ючюи десеи анда схоластикагъа ушагъан затла бардыла (ол бир заманда да окъумагъанды эмда, меи акъыл этгенден, диалектиканы толусу бла бир заманда да ангыламагъанды).

25. XII. Андан сора Пятаков—сёзсюз да уллу къаджыкъмау кючю эмда уллу фахмусу болгъан адамды ол, алай а уллу политика ише анга ышанырча тюлдю, администраторлукъгъа, ишин административ джанына асры уллу орун береди.

Айхай да, бу эсгертишю да, ол эсгертишю да меи бусагъат замандан къараб этеме, ише кеслерин толу берген бу эки онглу адам билмлерин толтурургъа эмда асры бир джанлы халилери тюлендиррге мадар табмазла деген оюм бла.

Ленин

25.XII.22 дж.

М. В. джазгъанды.

1922 ДЖ. ДЕКАБРНЫ 24-ДЕ ДЖАЗЫЛГЪАН ПИСЬМОГЪА КЪОШАКЪ

Сталин асры хышыды, биз кеси арабызда, биз, коммунисте, бир-бирибиз бла сёлешген заманда тэзген бу кемлик генсекни къууллугъунда адам тэзmezча болады. Ол себеден меи джолдашлагъа Сталинни бу къууллукъдан башхагъа къалай кёчюрюрге боллугъуну эмда бу орунга Сталин дж. башха джаны бла сынгар бир ышан бла онглулу-

гъу болгъан, айырыб айтханда, тѣзюмлюрек, джумушагъы-
ракъ, джарашыулуракъ эмда джолдашларына асламыракъ
эс бѣлген, къылыблары азыракъ, д. а. к. халиси болгъан
адамны салыргъа къалай боллугъуну сагъышын этигиз деб
теджейме. Бу хал бек гитче затча кѣрюнюрге боллукъду.
Алай а мени акъылыма былай келеди, айрылыкъны бол-
дурмаз джанындан къарасакъ эмда мен башында Стални
бла Троцкийни арасында болумну юсюнден джазгъанымы
эсге алсакъ, ол бош затчыкъ тюлдю, неда ол, баш магъа-
налы орунну алыб къоярча, аллай бош затчыкъды.

Ленин

Л. Ф. 1923 дж.
январны 4-де джазгъанды.

III

Джазгъанланы андан арысы.
1922 дж. декабрны 26.

АК-ни членлерини санын 50-ге дери неда таб 100 адам-
гъа дери ёсдюрюу, мени кѣлюме келгенден, эки неда таб
юч муратха къуллукъ этерге керекди: АК-ни членлери не
къадар кѣб болсала, ол къадар аслам боллукъду мадар
ара комитетчини ишине юренирге эмда аллай бирге кем
боллукъду къоркъуу бир дюргенлик бла арагъа айрылыкъ
тюшюб къалырына. АК-ге ишчилени аслам къошуу бизни
аппаратны игилендирирге болушурукъду ишчилеге, ол а
бусагъатда бек аманды. Аны, кертисинде, эски режимден
алгъанбыз, не ючюн десенг, аны алай къысха болджалны
ичинде тюрлендирирге, артыкъсыз да бек къазауатны,
ачлыкъны, д. а. к. затланы болумунда тюрлендирирге,
чыртда мадар джокъ эди. Ол себебден бизге кюлюмсюрсѣ
неда ачыусунуб бизни аппаратыбыздагъы кемликлени: кѣр-
гюзтюрге кюрешген «критиклеге» сабыр халда айтыргъа
боллукъду: ол адамла бусагъатхы революцияны болумун
чыртда ангыламайдыла. Бешджыллыкъгъа аппаратны кер-
реклисича тюрлендириб бошаргъа чыртда мадар джокъду,
артыкъсыз да бизде революция баргъан болумда. Беш
джылгъа биз джангы типли кърал къурагъан эсек, анда
ишчиле эллилени аллында бара эселе буржуазиягъа къар-
шы, ол да озуб боллукъду, халкъла арасы душман-
лыкъны болумунда болдурулгъан бу зат кеси огъуна бек
уллу ишди. Алай а бу затны сезгенибиз бизден джабмаз-
гъа керекди кертисинде патчах бла буржуазиядан эски

аппаратны алгъаныбызны эмда энди, рахатлыкъны келгени бла эмда ачлыкъдан къутхарыр ючюн бек амалсыз керекли затны баджаргъаныбыз бла бирге бютеу иш аппаратны игилендириуге бурулургъа кереклисин.

Мен ишни кѣзюме быллай хыйсабда кѣргюземе: талай он ишти АК-ни составына кирселе, ала кимден да иги кюрешрикдиле тинтиу бла, игилендириу бла эмда аппаратыбызны джангыртыу бла. РКИ, алгъы бурун аны борчу эди бу ишни баджарыу, тындыралмай къалды бу борчну, энди ол белгили болумда АК-ни бу членлерине не сынгар «къошакъча», не болушуучу органча хайырландырылыргъа боллукъду. АК-ге кирген ишчиле, мени кѣлюме келгенден, кѣбюсюне совет къуллукъда кѣб ишлегенледен болмазгъа керекдиле (кесими письмому бу кесегинде эллилени да мен хаман ишчилеге къошама), не ючюн десенг алай ишчилени белгили адетлери, белгили дуння къарамлары орналыб бошагъанды, ала бла уа айырыб кюрешилсе иги боллукъ эди.

АК-ни ишти членлерини санына беш джылны ичинде совет къуллукъчуланы санына къошулгъан къауумдан тѣбен тургъан ишчиле, тюз ишчиле бла эллилени тизгинине джууукъ тургъанла, алай а унукъдуруучуланы къауумуна не тюзюнлей, не джалгъан халда къошулмагъан ишчиле кирирге керекдиле асламысына. Мен алай акъыл этеме алай ишчиле, АК-ни бютеу заседаниелеринде, Политбюрону бютеу заседаниелеринде бола, АК-ни бютеу документлерин окъуй, биринчиден, АК-ни кесине деменгиллик берген, экинчиден, кертиси бла да аппаратны джангыртыу эмда игилендириу джанындан ишлер хыйсаблары болгъан, совет къурулушну анга кеслерин толу берген кадрларына бурулургъа боллукъдула.

Ленин

Л. Ф. 26.XII 22 дж.
джазгъанды.

*Бириччи кере 1956 дж.
«Коммунист» журналны
9-чу номеринде
басмаланганды.*

*В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кѣре
басмаланады, 45 т. 343—348 б.*

IV

Джазылгъанланы андан арысы.
1922 дж. декабры 27.

ГОСПЛАНГА ЗАКОНЛА ЧЫГЪАРЫУ ФУНКЦИЯЛА БЕРИУНЮ ЮСЮНДЕН¹

Троцкий дж. бу оюму эртде теджеген болур эди дей ме. Алай этилсе, бизни законла чыгъарыучу учреждение-лерибизни системасында келишмеген затла боллукъдула деген оюм бла мен анга къаршы болгъан эдим. Алай а, ишге терен къараб, былайда хайырлы оюм болгъанын кереме, айырыб айтайым: ол билимли адамланы, экспертлери, илму бла техниканы келечилерни бирикдирген, кертисинде, ишлени юсюнден тюз оюм этерге эм онглу хыйсабы болгъан орган болса да, Госплан бизни закон чыгъарыучу учреждениялерибизден бир джанына джаякълаб турады.

Алай а эндиге дери биз, Госплан къралгъа критика кезден къараб хазырлашган материал береди, кърал учреждениеле уа кърал оноуну этедиле, деген кезден къарай эдик. Эндиги болумда, кърал ишле мардасыз къыйын болгъан кезюуде, хар къалайда таймаздан Госпланны членлерини экспертизасы керекли ишле бла алай зат керек болмагъан, таб андан да озуб бир-бир пунктларына Госпланны экспертизасы керек болгъан, башха пунктларына алай зат керек болмагъан ишле бла бирге башмалагъа да къараргъа керек болгъан бусагъат заманда, мен акъыл этген бла, Госпланны компетенциясын онглу этну джанындан болургъа керекбиз.

Бу атлам былай болургъа керекди деб келеди акъылыма: Госпланны бегимлерни бюжюнигю совет джорукъ бла бузуб къоймаз ючюн, аланы джапгъдан бегитнуно энчи джоругъу болур ючюн, сёз ючюн, ВЦИК-ни сессиясында ол ишге къарар ючюн, этилген оноугъа джапгъдан энчи инструкция бла къарар ючюн, Госпланны бегими турленирге керек болгъаны бла къалгъанын энчи джорукъланы тамалында базманга салыр ючюн билдирну къагъыт

джарашдырыргъа, эм ахыры, Госпланны бегимине джаныдан къарауну энчи болджалыи бегитирге д. а. к.

Ол джаны бла Троцкий дж. айтханы къабыл этерге боллукъду, этерге да керекди, мени акъылым бла, алай а Госпланда ким председатель боллугъуну неда бизни политика вождларыбыздан къайсы боллугъуну, неда халкъ мюлкю Баш советини председателини эмда а. к. юсюнден тюл. Мени келюме келгенден, бусагъатда былайда принципли ишле бла энчи ишле асры къысха байланыбдыла. Мен алай акъыл этеме: бусагъатда Госпланны председателине, Кржижановский джолдаш бла аны заместителине Пятаков джолдашха, былайда этилген чабыулла, ала эки джанындан да былай бурулубдула — бир джанындан мардасыз джумушакълыкълары, энчи халда оноу эте билмегенлери ючюн, хыбыллыкълары ючюн терсегенлерини эшиттебиз, экинчи джанындан а хышылыкъ, боюн кюч, тыйыишлы илму хазырлыкълары, д. а. к. затлары болмагъаны ючюн терсегенлерини эшиттебиз, — мени келюме келгенден, бу терслеуле мардасыз келбюрюлюб, бир ишни эки джанын келгюзедиле, кертисинде уа бизге Госпланда эки тюлю адам халини бирикдирирге керекди, аладан бирине Пятаков, экинчисине Кржижановский болургъа боллукъдула юлгю.

Мени акъылым бла, Госпланга бир джаны бла илму билими болгъан, айырыб айтсакъ — не техника, не агрономия джанындан, не техника не агрономия джаны бла кертти ишде келб джылла бла елчелениген уллу сынамы болгъан адам башчылыкъ этерге керекди. Мен акъыл этгенден, аллай адамгъа администраторлукъ шартладаи эсе келг сынам бла адамланы кесине тарта билмеклик керекди.

Ленин

27. XII. 22 дж
М. В. джазганды.

V

Госпланны бегимлерин закон
чыгъаруу халилерини юсюнден
письмону андан арысы.
28 XII. 22 дж.

Кърал ишлени къалай барууларына деменгили болушурча хыйсабы болгъан бир-бир джолдаш административ джанына асры уллу магъана бергенлерини кере тургъанма мен, айхай да, кесини орнунда эмда заманга кере болур-

гъа керекди ол, алай а аны илму джаны бла керти джа-шауну кенг къучакълагъан, адамланы кесине тартхан эмда аны кибик затла бла къатышдырыргъа болмайды.

Къайсы тюрлю кърал учреждениеде да, артыкъ да бек Госпланда, бу эки тюрлю ишни бирикдирирге керекди, Кржижановский дж. меннге Госпланига Пятаковну алгъанма эмда аны бла ишни юсюнден келишгенме дегенинде, мен, ол затха разылыгъымы бере, бир джанындан, ичимде белгили халда экили болгъанымы сездим, экинчи джаны бла, эки тюрлю халиси болгъан кърал къуллукъчуланы бирикдирирге мадар табабыз деб ышана эдим бир-бирде. Мени ол ышанмакълыгъым толдуму, аны кърюр ючюн бир кесек сакъларгъа, замаи къаллай сынам берлигин кърюрге керекди, алай а принцип джаны бла. мени кълюме келгенден, кърал учреждениеле къуллукъларын тюз баджарыр ючюн, халиле бла типлени (адамла бла аланы халилерин) былай бирикдириу ишекли этмезге керекди. Мен алай акъыл этеме: былайда «администратор-лукъну» магъанасын кълтюртюу, мардасыз кълтюртюуню не тюрлюсюча да заранлыды. Кърал учреждениени башчысы адамланы кесине тарта билиуню баш дараджасына не болургъа, алапы ишлерин типтер ючюн тыйыншы дараджада уллу илму эмда техника билимли болургъа керекди. Ол баш затды. Олсуз иш тюз болаллыкъ тюлдю. Башха джанындан, аны административ башчылыкъ эте билиунюю эмда аны тыйыншы болушчусу не да болушчулары болгъаныны магъанасы бек уллуду. Бу эки шартны бир адамны юсюнде бириксени, эшта, тюбемезге болур, кереклиси да болмаз аны.

Ленин

Л. Ф. джазгъанды.
28.XII.22 дж.

VI

Госпланны юсюнден джазылгъанланы
андан арысы,
1922 дж. декабры 29.

Госплан, эшта, бизде не джаны бла да экспертлени комиссиясына бурула барады. Аллай учреждениени башчысы уллу сынамлы эмда техника джаны бла кенг илму билимли адам болмай мадар джокъду. Административ кюч былайда кеси магъанасы бла болушчу мадар болургъа керекди. Бу илму учреждениени сыйын эсге алыб къара-

сакъ, Госпланны белгили халда амалсыз баш эркинлиги эмда энчилиги амалсыз болургъа керекди, алайлыгъты кеси да бир зат бла белгиленеди — аны къуллукъчуларыны халал урунганлары бла эмда аланы бизни экономика эмда социал къурулушубузну планын джашаугъа сингдирирге халал тырмашханлары бла.

Бу артдагъы шарт, айхай да, бусагъатда сынгар аз тюбеген зат болургъа боллукъду, не ючюн десенг Госпланга кирген алимлини асламысы, ала алиMLE болгъанлары джорукълуду, буржуй къарамла бла буржуй ангы джукъгъан адамладыла. Аланы бу джаны бла сынау бир талай адамны борчу болургъа керекди, ала Госпланны президиумун къуаргъа боллукъдула, кеслери да коммунистле болургъа керекдиле эмда кюндей кюннге ишни бютеу барыуунда буржуй алиMLE халал ишлеймидиле, буржуй адетлени къоямыдыла деб, эмда социализмни дуняа кларына къалай кечедиле деб къараб турургъа керекдиле. Аллай илму тинтну бла таза администраторлукъну быллай эки джанлы иши бизни Республикада Госпланны башчыларыны идеалын къуаргъа керек эди.

Ленин

М. В. джазгъанды.
22 дж. декабры 29.

Госплан бардыргъан ишин башха-башха джумушлагъа бѐлюу хайырлымыды, огъесе, алай болмай, специалистлени Госпланны президиуму системалы тинте тургъан таймаздан ишлеучю къауумун къуаргъа тырмашыуу керекди, аны баджарыууна къарагъан ишлени бютеу барын ала кеслери тындырырча? Арт оюм хайырлы болур, болджаллы эмда бирем-башха ашыгъыш ишлени санын аз этерге тырмашыу керек болур, деб келеди мени акъылыма.

Ленин

М. В. джазгъанды.
22 дж. декабры 29.

*Биринчи кере 1956 дж.
«Коммунист» журналны
9-чу номеринде
басмаланганды.*

*В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кѐре
басмаланады, 45 т., 349—353 б.*

VII

Джазылгъанланы андан арысы.
1922 дж. декабры 29.

(АК-НИ ЧЛЕНЛЕРИНИ САНЫН АСЛАМ ЭТИУНЮ ЮСЮНДЕН БЁЛЮМГЕ)

АК-ни членлерини санын аслам этген сагъатда, менн кёлюме келгенден, аны кибики, эшта, баш болуб бизни аппаратны тинтну бла игилендириуню алыргъа керекди къолгъа, бусагъатда ол джукъгъа да джарамайды. Ол муратда биз уллу билими болгъан специалистлени болушлугъуна таяныргъа керекбиз, аллай специалистле бла баджаруу а РКИ-ни борчу болургъа керекди.

Джетишимли билимлери болгъан аллай специалистле бла АК-ни бу джангы членлери къалай келишдирирге боллукъду — ол борч практикада баджарылыргъа керекди.

Мен былайгъа санайма: РКИ (кесини ёсгенини кючюнден эмда аны алай ёсгенине бизни ангысыз къарагъаныбызны себебинден) эм ахырында биз бусагъатда кёре тургъан затны бергенди, айырыб айтханда — энчи халлы наркоматдан АК-ни членлерини энчи халлы функцияларына кёче тургъан болумну; бютеу хар неге ревизия этиую учреждениеден саны алай кёб болмагъан, алай а баш класслы ревизорланы бирлешлигине бергенди, алагъа хакъны иги тёлерге керекди (тёлеусюз болмагъан ёмюрюбюзде эмда ревизорла хакъны иги тёлеген учреждениелени кеслеринде ишлегенлери себебден ол артыкъсыз да бек керекди.

АК-ни членлерини саны тыйыншлы халда аслам болсала эмда ала джылдан джылгъа аллай уллу усталыгъы болгъан специалистле бла Ишчи-элли инспекцияны санагъатланы бютеу барында уллу сыйы болгъан членлерини болушлугъу бла кърал башчылыкъгъа юрениб чыкъсала, — олсагъатда, мен акъыл этген бла, кёб заманны бизни къолубуздан келмей тургъан борчну джетишимли баджараллыкъбыз.

Алай эсе уа, эм ахыры — АК-ни членлерини санын 100-ге дери аланы буйрукълары бла РКИ-ни членлерине ревизия этнучю болушчуланы санын да 400—500-ден атламаз чакълы бир этерге керекди.

Ленин

22 дж. декабрны 29.
М. В. джазгъанды.

*Биринчи кере 1956 дж.
«Коммунист» журналны
9-чу номеринде
басмаланганды.*

*В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кёре
басмаланады, 45 т., 354—355 б.*

Джазылгъанланы андан арысы.
1922 дж. декабры 30.

МИЛЛЕТЛЕНИ ИШНИ ХАКЪЫНДАН НЕДА «АВТОНОМИЗАЦИЯНЫ» ЮСЮНДЕН¹

Автономизацияны юсюнден, кесине да официал халда совет социалист республикаланы союзуну юсюнден иш дей болурла дейме, аууздан тюшерге унамагъан ушакъгъа таукел эмда къаты къошулмагъаным ючюн Россияны ишчилерини аллында мен бек терс болгъан болурма, эшта.

Джай, бу ишни юсюнден сёз къозгъала башлагъан саягъатда, мен ауругъан эте эдим, андан сора уа, къачда, сау боллугъума эмда октябрь, декабрь пленумда меннге бу ишге къатышыргъа мадар берликлерине асы бек ышанмакълыкъ этдим². Алай а, мен алай умут этгенликге, не октябрь пленумда (ол ишни юсюнден), не декабрь пленумда болалмадым, алай бла уа сёз меннге джетмей къалды.

Мен сынгар Дзержинский дж. бла эталдым ушакъ, ол Кавказдан къайтыб, Грузияда бу иш къалай салыннганыны хапарын айтханында. Мен дагъыда Зиновьев дж. талай сёз айталдым эмда бу ишни юсюнде мен сезген къоркъууну билдирдим анга. «Грузин инцидентни тинтерге» Ара Комитет джиберген комиссиягъа башчы болуб баргъан Дзержинский дж. меннге билдирген хапардан мен сынгар эм уллу къоркъууну сезалдым. Иш алайгъа джетген эсе, Дзержинский меннге билдиргенча, Орджоникидзе, къол джетдириб къатылырча, алай тереннге кирген эсе, сора биз къаллай мырдыгъа тайыб тюшгенибизни кёзге кёргюзюрге боллукъду. Эшта, «автономизацияны» юсюнден бютеу бу оюм тамырындан тебреб терс эмда замансыз башланган иш болур.

Аппарат биригирге керек эди, дейдиле. Да къайдан чыкъгъан затды да алай ийнандырыу? Мен кесими дневнигими мындан алдагъы номерлерини биринде кёргюзгенча, биз патчахлыкъдан алыб, совет хал бла сынгар аз-буз акъланган ол эресейчи аппаратдан чыкъгъан болмазмы*.

Сёз джокъду алайлыгъына: кесибизни аппаратыбызгъа

*Къара. Чыгъ. толу джыйымы, 45 т., 349—353. Ред.

бизни аппаратыбызды деб биз толу ышангыччы, бу ишни башламай, бир кесек тохтаргъа керек эдик. Бусагъатда уа бетден бетге башха тюрлю айтыргъа керекбиз, бизникиди деб биз алкъын башдан аякъ бизге келишмеген эмда кертисинде буржуазия бла патчахлыкъны машинасы болгъан затха айтабыз, башха къралладан болушлукъ болмагъаны эмда аскер «джумушла» бла ачлыкъгъа къаршы аслам къорешенибиз себебли, беш джылгъа аны джангыча къуаргъа мадарыбыз болмагъанды.

Былай болумлада сейир тюлдю биз аны бла башыбызны алгъан «союздан чыгъаргъа эркилик» деген зат эресейчи башха халкъланы керти оруслуну, уллу оруслуну-шовинистни, адетли орус бюрократны, кертисинде ол сылыкъ эмда зорчу орус адамны залимлигинден сакъларгъа хыйсабы болмагъан бош къагъытчыкъгъа бурулуб къалгъаны. Совет эмда советлениген ишчилени бир кесек проценти уллу орус халкъны джараусуз шовинист тенгизинде, чибин сютге тюшгенча, батыб къаллыгъына сёз джожьду.

Бу ишге джакълыкъгъа, иш этиб миллет психологиягъа, миллет окъуугъа къарагъан наркоматла айырылгъандыла, дейдиле. Алай а былайда быллай соруу чыгъады: боллукъмуду голусу бла алай наркоматла айырыргъа, экинчи соруу да — тыйыншы къайгырыуу бла башха халкъланы таза орус къатыхамхотдан къоруулар мадар эталгъанбызмы? Мен акъыл этгенден, этерге къолдан келлик эди эмда этерге борчлу эдик, алай а ол мадарланы биз эталмагъанбыз.

Былайда Сталинни ашыгъышлыгъы бла администраторлукъгъа дженнгени, аны кирик ол осал «социал-миллетчилликге» ачулулукъу келтиргендиле джангылычха, деб келеди мени акъылыма. Ачулулукъ политикада къуру да эм къолайсыз джумушну этеди.

Держинский джолдаш да, бу «социал-миллетчилени» «аманлыкъларыны» юсюнден ишни сюзерге Кавказгъа баргъанды ол, былайда керти орус кёлю бла танытхан болур кесни деб къоркъама (башха халкъланы орусха бурулгъан адамлары керти орус кёлге джетген сагъатда тузю оздуруб джиберичю болгъанлары белгиледи), бютеу аны комиссиясыны тюзлюгю Орджоникидзени «къол джетдиргени» бек ариу кёргюзюб турады. Мени акъылым бла, бир тукъум бир провокация бла, ол огъай бир тюрлю бир кёл къалдыруу бла орус къол джетдириуню тазаларгъа боллукъ тюлдю, Держинский джолдашны да бу къол джетдириуге алай джууабсыз къарагъанында адам тюзеталмазча терслик барды.

Орджоникидзе Кавказда бютеу башха адамлагъа власть

эди. Ол бла Держинский сылтаугъа айтхан чамлануугъа Орджоникидзени эркинлиги джокъ эди. Андан да озуб, Орджоникидзе, джангыз бир тюз гражданин борчлу болмагъанча, артыкъсыз да «политика» аманлыгъы ючюн терсленген, кесин басымлы тутаргъа алай уллу борчлу эди. Тюзю бла айтсакъ, социал-миллетлиле политика аманлыкълары ючюн терсленген граждани эдиле, бу терслеуню бютеу болуму да сынгар аллай багъа берлик эди анга.

Былайда магъаналы принцили соруу чыгъады: интернационализмни къалай ангыларгъа керекди?*

Ленин

30.XII.22 дж.

М. В. джазгъанды.

Джазылгъанланы андан арысы.

1922 дж. декабры 31.

МИЛЛЕТЛЕНИ ИШИНИ ХАҚЪЫНДАН НЕДА «АВТОНОМИЗАЦИЯНЫ» ЮСЮНДЕН

(Андан арысы)

Миллет ишлени юсюнден кесими чыгъармаларымда, миллетчиликни юсюнден ишни алай абстрактлы салыб къоюу джукъгъа келишген зат тюлдю, деб джазгъан эдим мен. Унукъдуруучу миллетни миллетчилиги бла унукъгъан миллетни миллетчилигин, уллу миллетни миллетчилиги бла гитче миллетни миллетчилигин бир-биринден айыра билирге керекди.

История практикада, биз, уллу миллетни адамлары. экинчи миллетчиликни джанындан алыб къарасакъ, саны-санауу болмагъан артыкълыкъла ючюн терс болуб чыгъабыз, таб андан да озуб — кесибиз да сезмегенлей, марда-сыз кёб артыкълыкъ этебиз эмда кёллерини къалдырабыз, — ол затны юсюнден мени волгачы эсге тюшюрюу-лерими сынгар эсге салыргъа керекди, башха миллетлини бизде къалай учуз этгенлерин, полякга бизде «полякчыкъ» дегенден башха ат атамагъанларын, татарлыны «князь» демей хыликке этмегенлерин, украинлыны «хохол» деген-

---

*Стенография джазманы андан арысында бу текст бузулуб турады: «Бизни джолдашларыбыз бу магъаналы принцили ишни тыйышлысыча айыралмагъандыла, деб келеди мени кёлуме». *Ред.*

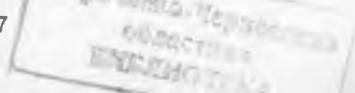
ден озмай, грузин бла башха кавказ миллетлени «кавказ адам» деб хыликке этгенлерин.

Ол себебден унукъдуруучу миллетни неда атына «уллу» миллет дегенлени джанындан (уллу кесини артыкълыклары бла болса да, къатыхамхотча уллу болса да) интернационализм миллетлени тенгликлерини тыш формасын сакълауда тюлдю, ол дагъыда уллу миллетни, унукъдуруучу миллетни джанындан аллай тенгсизликди, керти джашауда ууакъ миллетледе тюбеген тенгсизликни орнун толтурурча. Бу затны ангыламагъан — ол миллет ишге керти пролетар къарамны къалай болгъанын ангыламагъанды, ол кертисинде ууакъ буржуйланы дунья къарамларындан чыгъалмагъанды, эмда ол себебден хар минут сайын буржуй дунья къарамгъа тайышмай да боллукъ тюлдю.

Пролетариатха не зат магъаналыды? Башха миллетле джанындан пролетар класс кюрешге не къадар аслам ийнам болурча этиу пролетариатха къуру магъаналы болуб къалмайды, ол айырылыб бек керекли затды. Алай болур ючюн не керекди? Ол затха къуру тыш къарамлы тенглик керек тюлдю. Алай болур ючюн, къалай-алай да болсун, кесинги джюрютгенинг бламы болсун, башха миллетлеге джол бергенинг бламы болсун, — эндиге дери историяда «уллу державалы» миллетни правительствосу туудургъан ийнанмауну, ишекликни, кёлкъалдылыкны орнун тюзлюк бла толтурурча этерге керекди.

Большевиклеге, коммунистлеге бу затны андан ары эмда джик-джигине дери ачыкъларгъа кереклисиз болмаз, деб акъыл этеме. Дагъыда мен алай акъыл этеме, былайда, грузин миллет бла байламлы, бизни джаныбыздан ишге керти да пролетар халда тамам сакълыкъ, сый бере билни эмда тѳзюмлюк кереклисиз ачыкълагъан кесин юлгюню кѳребиз. Ишни бу джанына сансыз къарагъан грузин, «социал-миллетчилик» джанындан сансыз халда терслеуню быргъагъан грузин (кеси, тамам барыб тохтагъан «социал-миллетчи» болуб къалмай, халисиз уллу орус держиморда бола тургъанлай), ол грузин, кертисинде, пролетар класс бириннетлиликни излемлерин бузады, не ючюн десенг, пролетар класс бириннетлиликни ѳсюмю бла бегиюне миллет терсликден уллу заран салгъан зат джокъду, «кѳллерни къалыб тургъан» миллет адамла уа тенгликни сезими бла ол тенгликни бузуугъа неден да бек сакъдыла, ариу сансызлыкъдан неда накъырда халда буза эселе да ол тенгликни пролетар джолдашлары. Ма ол себебден аз санлы миллетлеге тѳзюмлюк бла джумушаклыкны оздуруб танытхан игиди, джетдирмей къойгъандан

1993. 4800

эсе. Ма ол себебденди былайда бизге миллет ишлеге — пролетар биринчилиликни излемни баш тамырына, алай эсе уа пролетар класс кюрешге да, — чыртда формализм бла къараб къояргъа джарамагъаны, хар къуру унукъгъан миллетни (неда гитче миллетни) пролетарийни унукъдургъан миллетге (неда уллу миллетге) къалай къарагъанында амалсыз тюбеген башхалыкыны эсге алыргъа кереклиси.

Ленин

31 XII 22 дж.
М. В. джазгъанды.

Джазылгъанланы андан арысы.
1922 дж. декабры 31.

Бусагъатда къуралгъан болумда къаллай практика мадарла этерге керекди?

Биринчиси, социалист республикаланы союзун къалдырыргъа эмда бегитирге керекди; бу мадарны юсюнде чыртда ишеклилик болмазгъа керекди. Ол бизге, бютеудунни коммунист пролетариатха бютеудунни буржуазиягъа къаршы кюрешге эмда аны интригаларындан къорчуланыргъа керек болгъанча, алай керекди.

Экинчиси, дипломатия аппарат джаны бла социалист республикаланы союзун орунда къояргъа керекди. Айтыб къояргъа, бизни кърал аппаратыбызны ичинде ол эм айырма аппаратды. Эски патчахлы аппаратдан не аз да сёзю ётген сынгар бир адамны салмагъанбыз анга. Аны ичинде не аз да сыйы болгъан бютеу аппарат къуру коммунистледен къуралгъанды. Ол себебден бу аппарат (таукел айтыргъа боллукъду былай) башха наркоматлада биз алкыны тёзерге керекли болгъанлача болмай, ол эски патчахлы, буржуй эмда ууакъ буржуйлу аппаратдан, адам тенгleshдиралмазча, алай уллу тазаланган, иште сыналгъан коммунист аппаратха саналады.

Ючюнчюсю, Орджоникидзе дж. башхалагъа юлгю болурча айыбха тюбетирге керекди (кесим аны шохларынданма эмда чекден тышындагъы эмиграцияда аны бла бирге ишлеб тургъанма, ол себебден бу затны юсюнде артыкъ да уллу бушуу бла айтама), аны кибики анда тюбеген кёб терсликдени эмда джан басылыб этилген оюмланы тюзетир ючюн, аллай затла болгъанларына сёз джокъду, Держинскийни комиссиясыны материалларын аягына дери тинтерге неда аланы барын джангыдан сю-

терге керекди. Кертисинде бу улуу орус-миллетчи кампания ючюн политика джанындан, айхай да, Сталин бла Дзербжинскийни этерге керекди джууаблы.

Гертюнчюсю, бизни союзгъа кирген башха миллетли республикалада миллет тилле къалай джорютюлюулери ни юсюнден къаты джорукъ салыргъа эмда ол джорукъланы айырыб тамамлы тинтерге керекди. Темир джол къуллаукъ къайда да бир болгъаныны сылтауу бла, джорукъ сакълауну бирчалыгъыны сылтауу бла дагъыда а.к. затланы юсю бла бизде, бизни бусагъатхы аппаратыбыз да, таза орус халлы бузукълукъла кёб сингерге боллукъдула. Алай терсликlege къаршчы кюрешир ючюн, айырыб табышлы болургъа керекди, алай кюрешни къолгъа аллыкълардан айырылыб улуу халаллыкъ кереклисин айтмай огъуна къояйыкъ. Былайда кесгин джорукъланы кодекси керек боллукъду, аны къалай-алай да джетишимли джарашдыраллыкълар ол республикада джашагъан миллетли адамларыдыла. Алай болса да иш бардырылгъандан сора, Советлени энди боллукъ съездинде ол ишге джаныгъдан къайтыргъа керек болмаз, деб чыртда чертерге джарамаз, а.д. совет социалист республикаланы союзун сынгар аскер эмда дипломатия джаны бла сакъларгъа, бютеу башха джаны бла уа башха-башха наркоматланы толу баш эркинликлерин кеслерине къайтарыргъа.

Бу затны эсге алыргъа керекди: наркоматланы ууакъланыулары бла аланы ишлеринде Москва эмда башха аралыкълар бла келишимсиз бардырылгъан затлагъа, кишиге айырыб джан басмай, тыйышлы халда оюмлу хайырландырылса ол, партияны авторитети иги тагъ тыйгъыч боллукъду; миллет аппарат бла орус аппаратны бирикмеклиги болмагъанында бизни къралгъа тюшерге боллукъ заран, ол затдан бютеу Интернационалгъа, Азияны бизни ызыбыз бла джууукъ заманда историялы авансенагъа чыгъарыкъ джюзле бла миллион халкъларына тюшерик зарандан ёлчемсиз-кемсиз азды. Востоку алай къозгъалырыны, аны алай уяшырыны аллы бла кесибизни ичибиздеги башха халкълагъа не аз да дюргенлик, терслик этиб кеси сыйыбызны тюшюрсек, ол кечилмезлик оппортунизм болур эди. Западны капиталист дунияны къоруулагъан империалистлерине къаршчы бириклеширге керекди — аны иши башхады. Былайда ишекли болургъа хыйсаб джокъду, алай мадарланы мен сёзсюз да джакъларгъанымы айтыр кереклиси да джокъду. Унугъуб тургъан халкъла бла уа не ууакъ ишледе да империалист келишюлеге тюше эсек, алай этиб бютеу кесибизни принципли ачыкъ кёллюлюгюбюзню, империализмге къаршчы кю-

решге бютеу принцили джакълыгыбызны оя эсек, ол чырта башха затды. Бютеудуния историяда уа тамблагъы кюн, импернализм унукъдуруб тургъан халкъла уя ныб сагъайсала эмда аланы азатлыкълары ючюн таукел, узакъ заманны баргъан эмда кыйын сермешюу башланса, айырылыб ма аллай кюн боллукъду.

Ленин

31.XII 22 дж.

М. В джазгъанды.

*Биринчи керг 1956 дж.
«Коммунист» журналны
9-чу номеринде
басмаланганды.*

*В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кёре
басмаланады, 45 т., 356—362 б.*

ДНЕВНИКДЕН БҒТЛЕ

1920 джыл бардырылган эсебге кёре, Россияны халкыны окъуулулугууну юсюнден бу кюнледе чыккган иш («Грамотность в России», Москва, 1922 дж., Ара статистика управление, Халкъ окъууну статистикасыны бёлюмю) бек магъаналы зат болуб чыккганды.

Тюбюнде, ол ишден алыб, 1897 эмда 1920 джыллада Россияны халкыны окъуу дараджасын кёргюзген таблицаны келтиреме:

	1000 эркишден окъуй-джаза билгенле		1000 тиши- рыудан окъуй-джаза билгенле		1000 адам- дан бютеу окъуй-джаза билгенле	
	1897 дж.	1920 дж.	1897 дж.	1920 дж.	1897 дж.	1920 дж.
1. Европалы Россия	326	422	136	255	229	330
2. Север Кавказ	241	357	56	215	150	281
3. Сибирь (Запад)	170	307	46	134	108	218
<i>Бютеуден</i>	318	409	131	244	223	319

Биз пролетар культура бла аны буржуй культурагъа къалай келишгенни юсюнден джаншай турган кезюуде, кертти болум таб буржуй культура джаны бла да бизде ишле къолай болмагъанларын танытхан тарихле береди. Алай боллугуна сёз джокъ эди, кертиси бла да бютеу окъуулулукъ джаны бла биз артха бек къалыббыз, ол огъай эсенг патчахлыккыны заманына кёре (1897 джылгъа кёре) да бизни прогрессибиз асы актырын барганды. Джашаудан айырылыб «пролетар культураны» таурухлу тубанында къалкыб турган неда энтда анда джюзген

къауумлагъа хыны эсгертиу эмда айыб салыуду бу зат. Ол зат Запад Европада онглулугъу болмагъан гюз цивилизациялы къралны дараджасына джETER ючюн биз алкыи къаджыкъмай кѣб къара иш этерге керек болгъаныбызны кѣргюзеди. Андан сора ол, биз пролетар хорламланы тамалында къалай-алай да керти культура дараджагъа джETER ючюн, къаллай кѣб иш этерге керек болгъаныбызны кѣргюзеди.

Бу ажымсыз, алай а асры теориягъа тартхан болумну чегинде тохтаб къалмазгъа керекбиз. Джууукъ заманда, квартал бюджетибизге джангыдан къарагъан сагъатда, биз ишни къолгъа практика джаны бла да алыргъа керекбиз. Айхай да, алгъы бурун Наркомпросну джоюмлары къысхартылыргъа керек тюлдюле, бош болгъан ачха Наркомпросну кереклисине джиберилирча, башха ведомстволаны джоюмларын кем этерге керекди. Быйылча, мюрзеу бла биз алай аман баджарылмагъан джылда, устазлагъа ашы аслам берирча этиуде къызгъанчлыкъ болмасын.

Айтыб къояргъа, бусагъатда халкъ окъууну джанындан бардырылгъан ишге асры тарды дерге боллукъ тюлдю. Эски устазланы алгъа тебдирир ючюн, аланы джангы борчланы баджаруугъа къошар ючюн, аланы педагогика ишни джангыча салыннганы бла къызындырыр ючюн, аланы динча ишни юсю бла къызындырыр ючюн бек кѣб зат этиледи.

Алай а баш ишни этмейбиз биз. Халкъ устазны тыйыншлы мийикликге салыу джанындан биз не къайгъырмайбиз не да кереклисинден узакъ кем къайгъырабыз, алайсыз а къайсы культураны юсюнден да — не пролетар, ол огъай не буржуй культураны юсюнден — сѣз бардырыргъа мадар джокъду. Сѣз ол артха къалгъан джарым-азият культураны юсюнден барыргъа керекди, андан биз энтда чыгъалмагъанбыз, чыгъаллыкъ да тюлбюз, мадарыбыз болса да чыгъаргъа, кѣлюбюз бла къарыу салмасакъ, не ючюн десенг, биздеча, бир джерде да халкъ кѣбчюлюк керти культурагъа алай уллу къайгъырмайды; ол культураны ишине, биздеча, бир джерде да алай терен, алай тутушлу къаралмайды; бир деб бир джерде, джангыз бир къралда, кърал оноу ишчи классны къолунда тюлдю, ол асламысына кесини, джарыкълыгъында демейим, окъуулугъунда кемликлени дейим, бек арну ангылайды; ол джаны бла кесини болумун игилендирир ючюн къоранчла этерге хазырлыгъы болгъан не да къоранчла да этген биздеча бир джерде джокъду.

Бизде алкыи асры аз зат этиледи, мардасыз аз, бизни бютеу кърал бюджетибизни эм баш болуб ал башланган

халкъ окъууну излемлерин баджарыр джанына бурур ючюн. Ол огъай Наркомпросда да бизде башдан аякъ къайсы болса да бир Госиздатны штатларын хыйсабсыз кѣбдюрюб, эм баш орунда кърал болушлукъ басмагъа тюл, ким окъурукъ эсе анга, окъуй билгенле аслам болур ючюн, келир заманда Эресейде басмагъа кенг политика къулач кердирир ючюн къайгырыргъа кереклисине джан аурутмагъанлай. Басманы юсюндеча техника ишлеге биз, эски (къолайсыз) къылыгыбыздан чыгъалмай, халкъ окъууну юсюнден бютеуполитика ишден эсе асры кѣб заман эмда къарыу къоратабыз.

Главпрофобрну алыб къарасакъ, былайда да, биз ажимсызбыз алайлыгына, халкъ окъууну кенг джайыуну излемине келишмеген, ведомство излемле ючюн кѣбдюрюлген кѣб артыкъ затны кѣрлюкбюз. Фабрикачы-заводчу джаш тѣлюбюзю окъууну кѣлтюрюб, анга практика джюрюш бернуню законлу излемлерине толусу бла келишиб бармайдыла Главпрофобрда этилген затла. Главпрофобрну штатларына эс бѣлюб къарасанг бу кѣзден, кѣб зат артыкъ, джалгъан, джабылыргъа тыйыншы болуб чыгъарыкъды. Пролетар-элли къралда, бусагъатда халкъ окъууну болуму статистика кѣргюзген халда болгъан сагъатда, халкъ окъууну кѣлтюрюб ючюн, анга хазналары аяулду этер ючюн, алкъын не джарымына дери джюйюсханлагъа оюнчакъ маталлы болгъан, неда биз алкъын кѣб заманлагъа аласыз кечинирча, джабылыргъа боллукъ эмда джабылыргъа керекли учреждениеле кѣбдюле.

Халкъ устаз бизде ол бир заманда да салынмагъанча эмда буржуй джамагъатда салынмагъан, салыныргъа мадары да болмагъан, аллай мийик дараджагъа салыныргъа керекди. Бу айтыб ангылатыргъа кереклисиз болмагъан керти затды. Ишни аллай болумгъа салыр ючюн, биз тохтаусуз, къаджыкъмай, таукел ишлерге керекбиз: аны тин джаны бла да, анга бютеу билим берну джаны бла да мийик сыйына тыйыншы болурча, хар не джаны бла да хазырлар ючюн да, баш, баш эм баш зат—аны джашау болумун кѣлтюрюб ючюн да.

Халкъ устазлары къурау ишни таймаздан бегитирге керекди, аланы буржуй къуралышны таянчагъы болуудан. бусагъатха дери ала башдан аякъ бютеу капиталист къраллада алайдыла, совет къуралышны таянчагъы болурча, аланы юсю бла эллилени буржуазия бла союздан айырыр ючюн, аланы пролетариат бла бир союзгъа къошар ючюн.

Къысхасы бла чертеме: алай этер ючюн эллеге таймаз.

дан барыб турууну энчи магъанасы барды, айтыб кьояргъа, аллай иш бизде бардырылады, аны джанлаусуз ёсдюрюрге керекди. Аллай мадарлагъа, элгеге барыу дегенча ишлеге, толусу бла эски замандан къалгъан кърал аппаратха хар къалайда бошуна джоюлуб баргъан ачханы чырта аямай берирге керекбиз.

Шахар джерледе джашагъан ишчилени элде джашагъанлагъа шеф болушлукъ этгенлерини юсюнден 1922 джыл декабрда Советлени съездинде айтыргъа мурат этген сёзюме материалла джыйгъан эдим мен. Ол затны юсюнден бир-бир материалланы меннге Ходоровский дж. табдыргъан эди, кесим джарашдырыб Советлени съездини юсю бла баямларгъа джетишалмагъаным себебли, энди ол теманы джарашдырыуну мен джолдашлагъа аманат этеме.

Былайда баш политика иш шахарны эл бла къалай келишгениндеди, саулай бизни революциягъа аны магъанасы бек уллуду. Ол муратха къралны, патчахлы эмда буржуй партияланы хакъына басмаланган бютеу литератураы хайырландыра, буржуй кърал таймаздан кючюн шахарны ишчилерини сылхыр этнуге салыб кюрешген сагъатда, биз кесибизни властыбызны шахарчы ишчини элли пролетариатны арасына керги коммунист иннетини сингдириучю кючге бурур ючюн хайырландыраллыкъбыз, хайырландырыргъа да керекбиз.

Мен «коммунист» дедим, ол себебден, айтханамы асры тюзюнлей ангылаб киши алджамаз ючюн, ангылатыргъа ашыгъама. Биз элге таза эмда къуру коммунист иннетини сингдирирге керек болгъанча ангыларгъа боллукъ тюлдю айтханамы. Элде бизни коммунизмге материал тамалыбыз болгъунчу, ары дери бу заранлы боллукъду. дерге боллукъбуз, ол огъай коммунизмге ёлюмчады ол, дерге боллукъбуз.

Огъай. Чырта элге коммунизмни сингдиребиз деген ашыгъыш оюм алмагъанлай, ишни шахар бла элни арасында бир-бири бла келишдиринуден башларгъа керекди. Бусагъатда аллай мурат толурча тюлдю. Аллай муратха заман джетмегенди. Аллай муратны салыу хайырны орнуна заран келтирликди.

Алай а шахарны ишчилери бла элде ишлегенлени арасында бир-бири бла байламлыкъ къурау, аланы арасында тынч орналыргъа боллукъ джолдашлыкъны къурау. — ол бизни борчубузду, ол власта тургъан ишчи классны баш борчларыны бириди. Алай этер ючюн, фабрикала бла заводланы ишчилеринден кеслерини таймаздан баджарыр ишлерине элге аны культура ёсюмюн болдуругъа болу-

шууну санагъан талай бирлешлик (партия, профсоюз, энчи) къуараргъа керекди.

Къолдан келирми бютеу сахар ячейкаланы эл ячейкалагъа юлешиб «джазаргъа», хар тыйыншлы эл ячейкагъа «джазылгъан» сахар ячейка хар джолда, керек болгъаны сайын, кесини ячейкасыны ол неда бирси культура излемин баджарыр ючюн таймаздан къайгъырыб турурча? Не уа байламлыкъны башха тюрлю формасын табаргъа къолдан келирми? Анга джолдашланы эслерин бълюр ючюн. Запад Сибирде болгъан сынамны кѣргюзюр ючюн (ол сынамны меннге Ходоровский дж. кѣргюзтгенди), бу уллу бютеудуния-историялы культура борчну бютеу мардасын кѣз туурагъа салыр ючюн, былайда мен сынгар соруу салгъан бла тохтайма.

Элге биз официал бюджетибиз бла официал байламлыгъыбыздан озуб хазна джукъ этмегенбиз. Кертиди, сахар бла элни арасында культура байламлыкъ бизде кеси аллына амалсыз башха тюрлю хали да алады. Капитализмни заманында сахар элге аны политика, экономика, тин, къууат, д. а. к. затла джанындан бузгъан ышанланы бергенди. Бизде уа сахар элге энди кеси аллына андан башха тюрлю затланы береди. Ол затла уа кертиси бла да кеслери алларына, къурамсыз бардырыладыла, ала бары кюч алыргъа (аны ызы бла уа джюз къатха аслам болургъа) боллукъдула, бу ишге ангы, план джорукъ бла таймаздан баджарыу хали сингдирилселе.

Бу ишни тинтиуге къачан салсакъ, ишчилени не тюрлю бирлешилеринѣ да — не джаны бла да аланы бюрократланыудан сакълай, — бу сорууну салыр ючюн, аны сюзюб. керти ишге бурур ючюн, тамамлы ачыкълау къачан бералсакъ, сынгар ма олсагъатда барыб башларыкъбыз алгъа (олсагъатда уа биз ажымсыз да джюз къатха дженгил къымылдарыкъбыз).

1923 джыл, январны 2

«Правда» № 2, 1923 дж.,
январны 4.
Къол салынганы: Н. Ленин.

В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толц джыйымына кѣре
басмаланады. 45 т., 363—368 б.

КООПЕРАЦИЯНЫ ЮСЮНДЕН⁶

I

Бизде, мени кѣлюме келген бла, кооперациягъа тыйыншылысыча эс бѣлюнмейди. Эшта, хар бары да ангылай болмазла, энди, Октябрь революциядан бери нѣнге да къарамай (огъай, бу джаны бла байламлы айтыргъа керекбиз: айырыб нѣнни кючюнден), бизде кооперация бек магъаналы болады. Бурунгу кооператорла кюсеген затлада фантазия кѣбдю. Кѣбюсюне фантастикалыкълары бла кюлюрюнгу келтиредиле ала. Алай болса да неведи алапы фантастикалыкълары? Ишчи класс урукъдуруучуланы бийликлерини быргъар ючюн бардыргъан политика кюрешини эм баш магъанасын адамла ангыламагъанларыды ол. Энди бизде бийлик кюратылгъанды, энди уа алгъынны кооператорла кюсеген фантастикалы, ол огъай романтикалы, таб осал затланы кѣбю чыртда кѣзбаулугъу болмагъан кертти затха бурулуб барады.

Бизде, кертиси бла да, кърал оноу ишчи классны кюлунда эсе, ол кърал властны кюлунда эсе бютеу производство мадарла, бизде, кертиси бла да, энди баш борч кюру халкъны кооперациягъа кюшууду. Халкъны кооперациягъа не къадар кѣб кюшуу баджарыла эсе уа, ол алгъын кертиси бла класс кюрешини керекли болгъанына, политика власть ючюн д. а. к. затла ючюн кюреширге кереклисине ажымсыз болгъан адамланы кесине кюлюмсюндюрген, ышартхан, сансыз къаратхан ол социализм кеси аллына муратына джетиб къалады. Да ма Россияны кооперативлеуню бизге къалай уллу, кенг магъанасы болгъанын джолдашланы бары да алапмайдыла эсебге. Нѣнде эллиге, биз, саудюгергеча, энчи сатыу-алыуну принципине джол беребиз; ма ол затдан чыгъады (бир-бирле оюм этгенча болмай, башха тюрю болуб) кооперацияны аллай уллу магъаналылыгъы. Кертисин айтсакъ, нѣп бийлик этген кѣзюуде орус халкъны не къадар кенг эмда терен кюшар ючюн

кооперациягъа бизге керекли затла бары бардыла, не ючюн десенг биз энди энчи излемни, энчи сатыу-алыу излемни, аны тинтиу бла кърал джанындан къарауулдукъ этиуну мардасын, аны бютеуара излемлеге бойсундурууну мардасын бирикдирирге мадар табханбыз, алгъыннгы социалистлени бек кѣблерине не уа ол зат джууаб табылыргъа унамагъан мурат эди. Кертиси бла да, производствону уллу мадарларыны бары бусагъатда кърал властны кълундадыла, кърал власть пролетариатны кълундады, ол пролетариат бла ууакъ эмда бек ууакъ эллилени арасындагъы союз, ол пролетариатха эллилеге башчылыкъ этерге мадар бергени, д. а. к. — сора бу затла бары кооперациядан, сынгар къуру кооперациядан, алгъын аны саудюгерчиликге санаб сансыз эте эдик, аны бусагъатда да, нѣпни заманында, бир белгилни джанындан сансыз этерге эркинлигибиз барды, сора бу бары толу социалист джамагъатны ишлерге керекли затла тълмкюдюле? Ол алкъын социалист джамагъатны ишлеу тълдю, алай а ол бары аллай къурулушха керекли, аны баджарыргъа джетерик затладыла.

Ма бу болумгъа тыйыншлы багъа бералмагъандыла бизни практика ишибиздегилени кѣблери. Кооперациягъа бизде ат башындан къарайдыла, аллай кооперацияны къллай уллу магъанасы болгъанын ашгыламайдыла, биринчиден, принцип джаны бла (производство кереклеге иелик этиу кърал кълундады), экинчиден, джангы джорукълагъа, мадаргъа кѣре *эллге* не къадар *адетли, тынч эмди ашгылашынырчи* джолла бла кѣчерге кереклисин.

Баш магъана энтда бу затдады да. Социализмни кърарар ючюн тюрлю-тюрлю ишчи бирлешликле керекдиле деб фантазиялы оюмла этиу башхады, аны ишлеуге *къайсы* ууакъ элли да кълшулурча этиб, ол социализмни практикада алай къраргъа юрениу а — ол башха ишди. Ма ол дараджагъа джетгенбиз энди биз. Анга джетиб, биз аны бла кемсиз аз хайырланнганыбыз да сѣзсюздю.

Нѣпге кѣче туруб, эркин промышленность бла сатыу-алыуну принципне асы кѣб орун бериу джаны бла оздумагъанбыз таякъ бюгююню, алай а биз, нѣпге кѣче туруб, кооперацияны юсюнден сагъыш этерге унутуб кълйгъанбыз, энди уа кооперациягъа тыйыншылысыча багъа бермейбиз, кооперацияны, башында чертгенбизча, эки тюрлю магъанасыны уллу хайыры болгъанын унута башлагъанбыз, ма бу джанындан а биз кертиси бла да таякъ бюгююню оздурб ийгенбиз.

Бу «кооператив» принципден къараб, практикада не этерге боллукъду эмда не этерге керекди, мен ма бу зат-

йы юсюнден ушакъ этерге излейме окъуучу бла. Аны социалист магъанасы къайсы бирине да, хар кимге да ачыкъ ангъланыр ючюн, бу «кооператив» принципни ёсдюрюуню къаллай мадарла бла баджарыргъа боллукъду эмда бусагъатдан огъуна къалай башларгъа керекди?

Кооперацияны политика джаны бла былай салыргъа керекди: кооперация бютеу эмда таймаздан белгили льготала бла хайырланган бла къалмай, ол льгота таза мюлк джанындан льгота болургъа керекди (банк процентни улдулугъу д. а. к.). Кооперациягъа аллай кърал болушлукъ берирге керекди, ол кёбге болмаса да, биз энчи предприятиелеге, таб ауур промышленностха д. а. к. бергенибизден асламыракъ болурча.

Къайсы джамагъат къуралыш да сынгар бир белгили классны ачха болушлугъу бла къуралады. «Эркин» капитализм тууар ючюн къорагъан джюзле эмда джюзле бла миллион сомланы эсге салыуну кереклиси да джюкъду. Энди биз ангъларгъа эмда ишге сингдирирге керекбиз: бусагъатда биз адетден онглу джакъларгъа керек джамагъат къуралыш — ол кооператив къуралышды. Амма джакъларгъа уа, аны бу сёзню керти магъанасына кёре джакъларгъа керекбиз, а. д. бу джакълыкны не тюрлю кооператив оборотну да джакълау дегенча ангылаб къояргъа джарамайды, — бу джакълауну, *кертиси бла да керти халкъ кёбчюлюк къошулгъан*, ма аллай кооператив оборотну джакълагъанча ангъларгъа керекди. Кооператив оборотха къайсы элли къошула эсе, анга берирге саугъа, ол сёзсюз да тыйыншлы формады, алай а ол къаллай къошулууду, ангыламакълыкъ бламы, башха сылтау бламы къошулгъанды, аны къалай къошулгъаныны хыйсабын тинтерге, — ма бу затдады ишни баш ёзеге. Кооператор, элге келиб, анда кооператив тюкенчикни орналта эсе, ачыкъ айтыргъа, халкъ бу ишге не тюрлю да къошулмайды, алай а аны бла биргелей, кесини энчи хайырына къызыныб, анга къошулуб кёрюрге ашыгъырыкъды.

Бу ишни экинчи джаны да барды. «Цивилизациялы» (эм алгъа окъуулу) европалыны кёз къарамы бла бютеу бары кооператив операциялагъа къошулурча эмда джалкъаусуз тири къошулурча этер ючюн, биз энтда бир кесек затчыкъ баджарыргъа керекбиз. Айтыб къояргъа, бизге «*къуб-къуру*» бир зат къалгъанды: кооперациягъа къошулууну бютеу хайырын ала башдан-аякъ ангъларча, ол къошулууну баджарырча, бизни халкъны аллай бирге «цивилизациялы» этерге керекбиз. «*Къуб-къуру*» ол. Социализмге кечер ючюн бизге энди андан башха бир тюрлю бир

акъылманлыкъ керек тюлдю. Алай а, ол «къуб-къуруну» болдурур ючюн, толу тюрлениу керекди, бютеу халкъ кѣбчюлюкню культура ёсююнде узун джол керекди. Ол себебден бизге бу зат джорукъ болургъа керекди: не къадар аз акъылманлыкъ, не къадар аз бурушлукъ. Нэн бу джаны бла кесин эллилени аслам къауумуну дараджасына келишдиргени бла, аладан андан онглу бир зат да излемени бла прогресслиди. Алай а нэнни юсю бла халкъ бютеуден кооперациягъа къошулурча этер ючюн — ма бу затха толу историялы эпоха керекди. Бу эпоханы аягъына эм нгисинде биз бир-эки онджыллыкъгъа джеталлыкъбыз. Алай болса да бу энчи шартлы историялы эпоха боллукъду, бу историялы эпоха болмай, башдан аякъ окъуубилим алмай, тыйыншлы дараджада болумлулукъ болмай, халкъны китабла бла хайырланьыргъа тыйыншлы халда юретмей, ол затны материал тамалы болмай, айтыргъа, кесибизни битимсизлик, ачлыкъ бизге къоркъуу салмазча баджаралмай, д. а. к. — бу затла болдурулмай биз кеси муратыбызгъа джеталлыкъ тюлбюз. Энди бютеу нш бу затладады: биз бусагъатха дери танытхан эмда тыйыншлы хыйсабда танытхан революцион джюрюш бла революцион учунмакълыкъны эмда аны толу джетиншим бла баджарууну бирикдире билнуде, нги кооператоргъа танг халда джегерча (былайда хазна къалмай былай айгыргъа хазырма), ма аллай болумлу эмда билимли сатыучу бола билну бла аны бирикдире билнуде. Сатыучу бола билну дегени мен культуралы сатыучу бола билну деген магъанада ангылайма. Сатыу эте эсем, сатыу эте билеме деб кѣллерине келген орус адамла, эллиле бу затны эсге алсынла. Чыртда тюз оюм тюлдю ол. Ол сатыу этеди, алай а ол затдан культуралы сатыучу болургъа юренигинчи танг кесек заман керекди. Бусагъатда ол азатча сатыу этеди, сатыучу бола билир ючюн, европалыча сатыу этерге керекди. Аны уа бу затдан толу бир эпоха айырады.

Бошайма: кооперациягъа — экономия, финанс эмда бик джаны бла талай онглулукъ; халкъны къурауну джанын принципине бизни социалист къралыбызны джанындан джакълыкъ этну бу затда болургъа керекди. Амма бу зат алкъын борчланы сынгар бютеуден чертнудю, не ючюн десенг борчну ич магъанасы практика джаны бла толу ачыкъланыб, кесин тизилиб бошамагъанды, а. д. биз кооперация ючюн берген «саугъабызны» формасын (аланы къаллай болумда берилликлерин) таба билирге керекбиз, кооперациягъа биз берген саугъа тыйыншлы бо-

лушурча формасын, биз аны берсек, цивилизациялы кооператорну кѳуарарыкъ саугъаны формасын. Производство мадарлагъа джамагъат иелик этген, пролетариат буржуазияны классча хорлагъан болумда цивилизациялы кооператорланы кѳуралышы уа — ол социализмни кѳуралышыды.

1923 джыл январы 4.

II

Джангы экономика политиканы юсюнден джазсам, мен таймаздан кѳрал капитализмни юсюнден 1918 джылгъы статьямдан келтире эдим юлгюле.* Джаш джолдашланы бир кѳауумун алайлыгъы кѳб кере этгенди ишекли. Алай а асламысына ала абстрактлы-политика джаны бла бола эдиле ишекли.

Производство керекле бла кѳрал власть ишчи классны кѳолунда заманда, алай кѳуралышха кѳрал капитализм дерге боллукъ тюлдю, деб келе эди аланы кѳллерине. Алай а ала менде «кѳрал капитализм» деген ат не ючюч хайырланнганын эслеялмагъандыла: *биринчиси*, бизни бусагъатдагъы позициябыз бла мени солчу коммунистле дегенле бла полемикадагъы позицияны арасындагъы историялы байлам ючюн, аны киби к олсагъатда огуна мен кѳрал капитализм бизни бусагъатхы экономикабыздан онглу боллукъ эди деб бегите эдим; меннге олсагъатда окѳуучуну джангы экономика политика бла шагърей эте, адетли кѳрал капитализм бла ол эндиге дери тюбемеген, таб чыртда тюбемеген, мен айтхан кѳрал капитализмни арасында биринден бирине кѳчген байламлыкъны белгилеу магъаналы эди. *Экинчиси*, хар заманда меннге эм магъаналы практика джаны бола эди. Бизни джангы экономика политикабызны практика мураты уа концессияла алыу эди; бизни болумубузда концессияла ажымсыз да кѳрал капитализмни таза типни боллукъ эдиле. Кѳрал капитализмни юсюнден оюмла меннге ма бу халда кѳрюне эдиле.

Кѳрал капитализм неда, эм ахыры, аны бла тенгледирну бизге керекли болурча, бу ишни энтда экинчи джаны барды. Ол кооперацияны юсюнден сѳздю.

Капиталист кѳралны болумунда кооперация коллективли капиталист учреждение болгъанына сѳз джокъду. Аны киби к сѳзсюздю: бизни бусагъатхы экономика болу-

---

*Къара: Чыгъ. толу джыйымы, 66 т., 283—314 б. Ред.

мубузда, биз энчи капиталист предприетилени, — алай а амалсыз сынгар джамагъатны джеринде, ол сынгар ишчи классны къолундагъы кърал властны къараууллугъунда тургъан, — джанлаусуз-социалист типли предприетиле бла (производство мадарла да, предприетие юсюнде орналгъан джер да, предприетие кеси да бютеуден къралны къолунда болуб) бирикдирген сагъатыбызда, ма олсагъатда предприетилени, алгъын принцип джаны бла энчи магъанасы болмагъан, ючюнчю къауумуну юсюнден энтда бириси чыгъады, айырыб айтыргъа: кооператив предприетиле капиталист предприетиледен, коллектив предприетиле энчи предприетиледен башха болгъанча, ма алай башхадыла. Кърал капитализмде кооператив предприетиле кърал-капиталист предприетиледен, биринчиси, энчи предприетиле башхадыла, экинчиси уа — коллектив предприетиле. Бизде бусагъатдагъы къуралышда кооператив предприетиле энчи капиталист предприетиледен коллектив предприетиле айырыладыла, алай а социалист предприетиледен башхалыкълары джокъду аланы, ала къралшы, а. д. ишчи классны, къолундагъы производство кереклени тамалында эмда аны къолундагъы джерде орналгъан эселе.

Кооперацияны юсюнден айтхан сагъатда бизде ма бу болумгъа тыйыншысыча эс бёлюнмейди. Бизде кооперация, кърал къуралышыбызны энчи халисини кючюнден, айырыб магъаналы орун алгъанын унутуб къоядыла. Концессияланы энчи айырсакъ, айтыргъа керекди, ала уа бизде чыртда айтырча ёсюм эталмагъандыла, олсагъатда кооперация бизни болумубузда башдан аякъ социализмге тенг болуб къалады.

Оюмуму айыртаим. Роберт Оуэнден башлаб, бурунгу кооператорланы планлары фантастикалы нек болгъанды? Класс кюреш, ишчи классны кюрешде политика властны алыуу, унукъдуруучуланы классны бийлигин аударуу дегенча баш ишлени эсебге алмагъанларында, олсагъатдагъы джамагъатны рахатлыкъ халда социализм бла аушдурургъа мурат этгенлеринде болгъанды ол. Ма аны ючюнчю бизни тюзлюгюбюз: бу «кооператив» социализмни башдан-аякъ фантастикагъа, романтикагъа ушагъан затха, ол огъай эсенг, халкъны тюз кооперативлеу бла класс душманланы бирге ишлеген класслагъа, класс къазауатны уа класс келишнуге граждан келишну дегенлерине) бурургъа деген муратланы асылсызгъа санагъан сагъатыбызда.

Сёзсюз да, бусагъатхы заманны баш борчундан къа-

раб айтсакъ, биз тюз эдик, нек десенг, къралда политика власть ючюн класс кюреш бардырмай, социализмни къраргъа боллукъ тюлдю.

Алай а, кърал власть энди ишчи классны кьолунда эсе, унукъдуруучуланы политика власти аудуралгъан эсе эмда производствону бютеу мадарлары (ишчи кърал кеси разылыгъы бла болджаллы кьезюуге эмда белгили ышанда унукъдуруучулагъа концессиягъа бергенден башхалары) ишчи классны кьолунда эсе, кьарачыгъыз энди болум кьалай тюрленнгенине.

Энди биз, кооперацияны тюз ёсююу бизге (башында кьргюзюлген «кесекни» айтмай) социализмни ёсююу бла бирди, дерге эркинбиз, аны бла бирге уа социализмге кьарамыбыз тамырындан тюрленнгенин да айтыргъа керекбиз. Былай тамырындан тюрлениуу бу затдады: алгъын биз ауурлукъну арасын политика кюрешге, революциягъа, властны айырыугъа д. а. к. сала эдик, салыргъа да борчулу эдик. Энди уа ауурлукъну аралыгъы алай тюрленнгенди — ол рахатлыкъ кьурау «культура» ишге кьечююледи. Халкъла арасы болумла, халкъла арасы масштабда кесибизни позициябыз ючюн кюреширге керекли болгъаныбыз болмаса, ауурлукъну арасы бизде энди культуралыкыгъа кьечеди, дерге хазыр эдим. Аны бир джанында кьоюуб, кесибизни ич экономика келишиулерибизден кьараб айтсакъ, бизде кертиси бла да ишни ауурлукъну культуралыкыгъа кьечеди.

Бизни аллыбызда заманны халисин белгилеген эки баш борч барды. Ол аппаратыбызны тюрлендириуую борчуду, ол чыртда джукъгъа джараусузду, аны кесин да биз толусу бла озгъан замандан алгъанбыз; кюреш баргъан беш джылны ичинде ол джанындан джукъ тюрлендирирге джетишалмагъанбыз, джетишаллыкъ да тюр эдик. Бизни экинчи борчубуз эллиле ючюн культура иш бардырыуду. Эллилени арасында ол культура иш а, экономика муратча, айырыб кооперативлеуно излейди. Толусу бла кооперацияны бардырыб бошайлсакъ, биз эки аягыбыз бла да социалист тамалда сюейлик эдик. Алай а толусу бла кооперативлеуно болуму эллиледен алай культуралылыкыны излейди (айырыб эллиледен, окъуулу кьбчюлюкча), бютюню кооперативлеу толу культура революциясызлай баджарыллыкъ тюлдю.

Бизге кьаршчы болгъанла кьб айтхандыла, джетишимли культурасы болмагъан къралда социализмни сингдиребиз деб, сиз оюмсуз ишни башлайсыз деб. Алай а ала бу затда джангылгъандыла: биз теория (тюрлю-тюрлю

педантланыккы) белгилеген джанындан башламагъанбыз, бизде политика эмда социал тюрлениуле эм ахыры биз бусагъатда аны аллына чыгъыб тохтагъан культура тюрлениуню, ол культура революцияны аллы бла болдурулгъандыла.

Бизге энди, керти да социалист кърал болур ючюн, ол культура революция джеттиширикди, алай а бизге ол культура революция таза культура джаны бла да (не ючюн десек, биз окъуусузбуз), материал джаны бла да (не ючюн десенг, культуралы болур ючюн, производствону зат чыгъарыу хыйсабында белгили ёсюм болургъа керекди, белгили материал база болургъа керекди) бек кыйын тнерикди.

1923 джыл январны 6.

*Биринчи кере 1923 дж.
майны 26 бла 27-де
«Правда» газетни 115 эмда 116
номерлеринде басмаланганды.
Къол салыннганы: Н. Ленин.*

*В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кёре
басмаланады, 45 т., 369—377 б.*

БИЗНИ РЕВОЛЮЦИЯНЫ ЮСЮНДЕН

I

(Н. Суханов джазгъанланы хакъындан)⁷

Бу кюнледе Суханов революцияны юсюнден джазгъан къагъытчыкъланы окъудум. II Интернационалны джигитлерини бютеу барында болгъанча, бизни ууакъ-буржуй демократларыбызны барында да педантлыкъ болгъаны кёзге айырылыб тюртюледи. Ала мардасыз къызбай болгъанларын, сёз не азчыкъ да немец юлгюден тайыуну юсюнден башлангайла, аланы таб эм игилери да кеслерин сылтаулу джалгъан сёзчюкле бла сыйлаб башлагъанларын айтмай къойсакъ да, бютеу революцияны кёзююнде ууакъ-буржуй демократла артыгъы бла кёргюзген бу халны айтмай къойсакъ да, кёзге ала озгъан заманны юлгюсюн къулулу халисинде энкелгенлери тюртюледи.

Ала бары кеслерине марксистле дейдиле, алай а марксизмни кемсиз педант халда англайдыла. Марксизмде баш затны чыртда ангыламагъандыла ала: айырыб айттыргъа, аны революцион диалектикасын. Революцияны кёзююнде эм онглу табышлылыкъ⁸ керскди, деб Марксы кеси тюзюнлей кёргюзгенни да ала чырт ангыламагъандыла, ол огъай эсенг, сёз ючюн, Маркс кесини джазгъанларында, эсимдеди, 1856 джыл кёргюзгенлени ала эслеген да этмегендиле, олсагъатда ол Германияда революцион болум къууаргъа боллукъ элли къазауатны ишчи къозгъалыу бла⁹ бирикдирилле деб ышаныуун билдиргенни, — ол огъай ма былай тюзюнлей кёргюзгенни да ала сагъынмайдыла, киштик исеи какны тегерегине айланганча, тегереги бла айланыб, къаты бла озуб кетедиле.

Бютеу кеслерин къалай джюрютгенлеринде ала кеслерин буржуазиядан туракъларгъа, артыкъсыз да бек андан айырылыргъа, къоркъгъан къызбай реформистлеча кёргюзедиле кеслерин, алай бола тургъанлай а къызбайлыкъларын мардасыз уллу келлю джаншау бла эмда махтау-

чакълыкъ бла джабдырадыла. Ол огъай теория джаны бла да аланы барысыны марксизмни быллай оюмун ангыларгъа чыртда мадарлары болмагъаны эсленеди: ала эндиге дери Запад Европада капитализм бла буржуй демократияны ёсюмюню сыггар бир джолун кёргендиле. Да ма, ала ол джол *mutatis mutandis** бла колгюге саналыргъа боллукъ тюлдю, бир-бир тюрленюу болмаса (бютеудунья историяны биргелей джюрюшюне кёре бек гитче) дегенни чыртда кёзге кёргюзюб болалмайдыла.

Биринчиси — биринчи бютеудунья империалист къазауат бла байламлы революция. Дуньяда аллай къазауат, аллай болумда болмагъанды, ол себебден аллай революцияда джангы шартла, неда айырылыб ол къазауат бла байламлы тюрлениуле, белгиленирге керек эдиле. Эндиге дери да бу къазауатдан сора эм бай къралланы буржуазиясы «тыйыншлы» буржуй келишиулени джарашдыралмагъанын кёре турабыз биз, бизни кеслерин революционерле этиб кюрешген реформистлерибиз бла ууакъ буржуйла уа тыйыншлы буржуй келишиулени (андан ётерге къалай болсунла) баш мардагъа санагъандыла, энтда алайгъа тергейдиле, ол «марданы» кесин да мардасыз шаблонду эмда тар ангылайдыла.

Экинчиси — бютеудунья историяны барында ёсюмюню бирча джоругъу болгъанлыкъгъа, не формасында, не ол ёсюмюню джоругъунда энчи шартла тюберге боллукъларыны, ол огъай ёсюмюню энчи ызы болургъа тыйыншлылыкъгыны юсюнден оюмну не тюрюсюн да къатха къоймайдыла ала. Сёз ючюн, аланы башларына чыртда келмейди цивилизациялы къралла бла бу къазауат къайтмаздан цивилизациягъа тартхан къралланы, бютеу Востоку къралларыны, европалы болмагъан къралланы чегинде тургъан Россия, ол Россия бу себебден дунья ёсюмюню бютеу джюрюшюнден чыкъмагъанлай, кесини революциясын ол кёзюудегин бютеу запад европалы къралланыкыгъа ушатмагъан, восток къраллагъа кечген сагъатда, айхай да, бир къауум ууакъ джангылыкъ къошхан энчи шартла келтирлик эди, келтирирге да керек эди.

Сёз ючюн, запад-европалы социал-демократия ёсген заманда ала азбар этген оюм чегин-мардасы болмагъан шаблонду; ол оюмну магъанасы бу затлады: биз социализмге джетерча ёсмегенбиз, аладан бир-бир джюйюсхан «алим» айтханга кёре, социализмни болдурургъа бизде

---

* — тыйыншлы тюрлениуле бла. *Ред.*

объективли экономика хыйсаб джокъду. Джангыз бирини актылына келмейди кесип-кесипне сорургъа: биринчи империалист къазауатны болумунда къуралгъанча, аллай революцион ситуациягъа тюбеген халкъ болаллыкъ тюлмю эди, башха мадары къалмагъанын сезиб. ол болаллыкъ тюлмю эди башын аллай кюрешге атаргъа, ол, къаллай тюрлю болса да, цивилизацияны андан ары ёсдюрюрге кесипне алай адетли да болмагъан хыйсаб табаргъа не аз да ышанмакълыкъ таба эсе?

«Социализм болурча, Россия производство кючлени ёсюмюню аллай дараджасына джетмегенди». II Интернационалны геройлары бары, ол санда, айхай да, Суханов да, бу оюмну окъалы дорбаны атаргъа телини кёзю къыймагъанча, тамам алай джюрютедиле. Кишини ишекли этмеген бу оюмну минг тюрлю чайнайдыла ала, бизни революциягъа багъа бериуде ол баш магъаналы затды, деб келеди кёллерине да.

Болумну энчи халилиги, биринчиден, не аз да айтханы ётген западевропачы къралланы бютеу бары къатышхан дуния къазауатха Россияны салгъан эсе уа, аны ёсюмюню Востокда башлана тебеген эмда аны бир кесегинде башланган революцияны чегинде аллай болумгъа салгъан эсе уа, Марксча, аллай «марксист» 1856 джыл Пруссияны юсюнден мадары боллукъ перспективача чертиб джазгъаны — эллилени къазауатын ишчи къозгъалыу бла бирикдирирге табыкъ — бизге тюшген эсе уа?

Болумну чыртда хыйсабсызлыгъы, ишчиле бла эллилени кючюню он къатха керелей, цивилизацияны баш мадарларын къураугъа кёчер ючюню башха западевропалы къралланы барындан да башха тюрлю джол ачхан эсе уа? Ол зат ючюню дуния историяны ёсюмюню баш джолу тюрлендими? Дуния историяны биргелей джюрюшюне тартылгъан хар къралда ол зат ючюню баш магъаналы классланы бирбирине къалай базманлашханлары тюрлендими?

Социализмни къурау ючюню культураны бир белгили дараджасы керек эсе (бир киши да айталлыкъ тюлдю «культураны ол белгили дараджасы» къаллай болгъанын, не ючюню десенг, западевропа къралланы хар биринде ол башха тюрлюдю), сора бизге некъ болмайды да алгъы бурун революцион джол бла ол белгили дараджагъа джетерча маларланы алыргъа, андан сора уа, ишчи-элли власть бла совет къуралышны тамалында, башха халкъланы джетер ючюню атланыргъа.

1923 джыл январны 16.

II

Социализмни кѳурар ючюн, цивилизация керекди, дейсиз сиз. Бек ашхы. Да сора нек болмайбыз да биз алгъы бурун, помещикле бла россиячы капиталистлени кыстаб, кесибизде цивилизацияны аллай мадарларын кѳураргъа, андан сора уа социализмге барыуну башларгъа? Къаллай китабчыкълада окъугъансыз сиз, адетли история джорукъда аллай тюрлениуле этерге джарамайды неда боллукъ тюлдю деб?

Эсимдеди Наполеонну джазгъаны: «On s'engage et puis... on voit». Орусча эркин кѳчюрсенг, былайды магъанасы: «Алгъы бурун кертти урушха кирирге керекди, андан арысы уа кѳрюне барыр». Ма биз да 1917 джыл октябрда кертти урушха киргенбиз, артда уа ёсюню быллай кесеклерин кѳрдюк (дуния историяны ёсюнюден кѳарасакъ, ала, кертиси бла да кесекледиле), Брест келишну неда нѳп, д. а. к. Бусагъат заманда уа биз хазна къалмай хорлагъаныбызгъа ишеклилик джокъду.

Бизни Сухановларыбыз а, аладан онгда тургъан социал-демократланы айтмай огъуна кѳояйыкъ, революцияны чыртда башха тюрлю этерге боллукъду деб, тюшлеринде да кѳрмейдиле. Востокну адам байлыгъы мардасыз кѳб, социал болумларыны башхалыкълары мардасыз аслам болгъан кѳралларында мындан ары боллукъ революцияла, орус революциядан эсе, сѳзсюз да, кѳб тюрлю энчи башхалыкъ келтирликлерин бизни европачы мещанларыбыз тюшлеринде да кѳрмейдиле.

Сѳз джокъду, Каутский юретгенча джазылгъан окъуу китаб кесини заманына кѳре бек джараулу зат эди. Алай болса да, бу юретнучю китаб мындан ары да дуния историяны бютеу ёсюм формаларын эсебге агъанды деген оюмну кѳояр заман джетгенди энди. Энтда алгъынча акъыл этгенле бар эселе, ала тамам телиледиле, деб заманында баямларчады.

1923 дж январны 17.

1923 дж. майны 30-да
«Правда» газетни 117
номеринде басмаланганды,
Кѳол салыннганы: Ленин.

В. И. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кѳре
басмалаңады, 45 т., 378—382 б.

РАБКРИННИ КЪАЛАЙ ТЮРЛЕНДИРИРГЕ КЕРЕКБИЗ БИЗ

(ПАРТИЯНЫ XII СЪЕЗДИНЕ ТЕДЖЕЛГЕН ОЮМ)¹⁰

Рабкрин бизге бек кыйын болганына, ол кыйын иш эндиге дери баджарылмай турганына да сёз джокъду. Мен акъыл этген бла, бу ишни, Рабкринни хайыры неда кереклиги джокъду, деб баджаргъан джолдашла тюз тюлдюле. Алай а аны бла бирге бизни кърал аппаратыбыз бла аны иглендириуню юсюнден иш мардасыз кыйын, алкын кёб заты баджарылмагъан эмда аны бла бирге бек магъаналы болганына мен огъай демейме.

Бизни кърал аппаратыбыз, Наркоминделни айтмай, асламысына хазна магъаналы тюрлениу сингдирилмеген. алгындан къалгъан аппаратды. Сынгар башындан бояуу бир кесек джангыргъанды ансы, ол башха джаны бла бизни эски кърал аппаратха шашмай ушайды. Да ма, аны кертиси бла да джангыртыр мадар табар ючюн, мени кёлюме келгенден, бизни граждан къазауатыбызны сынамына къраргъа керекбиз.

Граждан къазауатны айырыб кыйын кёзюлеринде биз къалай этиучен эдик?

Биз кесибизни эм иги партия кючлерибизни Къызыл Аскерге ийиб бирикдире эдик; биз ишчилерибизни эм игилерин къурашдыра эдик; бизни диктатураны тамыры къайда бек терен орналгъан эсе, биз анда излей эдик джангы кючле.

Рабкринни джангыртыу кючлени ма бу халда излерге кереклисине мен ажымсызма. XII партия съездибизге мен джангыртыуну бизни АКК-ны энчи халда кенгертиуню тамалында къралгъан быллай планын теджейме.

Бизни партияны АК-ни Пленуму кесин баш партия конференцияны халында ёсдюрюрге тырмашханын эслетгенди. Ортача эки айда бир кере джыйылады ол, кюндегили ишни уа, белгилисича, АК-ни атындан Политбюробуз, Оргбюробуз, Секретариатыбыз д. а. к. баджарадыла. Ме-

ни акъылым бла, биз бу халда чыкыгъан джолну аягына джетерге, АК-ни пленумларын а эм ахыры эки айда бир кере АКК бла бирге джыйылычу баш партия конференциялагъа бурургъа керекбиз. Ол АКК-ны уа тѣбенде кѣргюзюлген болумлада джангыртылгъан Рабкринни баш кесеги бла бирикдирге.

Мен съездге ишчиле бла эллиледен АКК-гъа 75—100 (айхай да, бу санла юлгюге айтыладыла) джангы член сайларгъа теджейме. Джангы сайланганла да, АК-ни адетли членлерича, партия джанындан аллай сынаудан ѳтерге керекдиле, не ючюн десенг сайланганла АК-ни членлерини эркинликлерини бары бла хайырланыргъа керек боллукъдула.

Экинчи джаны бла, Рабкринни къуллукъчуларыны саны иште джууаблылыкъ бла кърал аппаратны къалай билгенлери джанындан айырылыб энчи сыналгъан, аны кибик урунууну илмулу къурауну тамалларын ала къалай билгенлери эмда, айырыб айтыргъа, башчылыкъ этнуно, концелярия ишлене д. а. к. затланы къалай билгенлери сыналыб ѳтген 300—400 къуллукъчугъа джетдирилрге керекди.

Мен акъыл этген бла, Рабкринни АКК бла алай бирикдириу бу учрежденнелени экинине да келтирликди хайыр. Бир джаны бла, Рабкрин ол джол бла, эм кеминде, бизни ПКЖД-ден кем болмагъан, аллай уллу сый табарыкъды. Экинчи джаны бла, бизни АК АКК бла биргелей эм ахыры баш партия конференциягъа бурулууну джолуна чыгъарыкъды, кертисинде, ол джолгъа чыкыгъан да этгенди, аны бла кесини борчларын эки тюрю джанындан да тюз толтурур ючюн ахырына дери барыргъа тыйыншлыды: аны къурауда эмда ишлетнуде планлылыкъ, хайырлылыкъ бла джанлаусузлукъ джанындан эмда бизни ишчилерибиз бла эллилерибизни эм игилерини келечликлерини юсю бла керти да кѣбчюлюк байлам къурау джанындан.

Бизни аппаратны эски этген, а. д. бизни аппарат ол революциягъа дери болгъан халында, адам тѣзюб болмазча, адебсиз халда бусагъатха дери тургъаныча сакъларгъа излеген къауумланы джанындан не тюзюнлей, не тогъайтын келтириб, бир затха огъай дериклерин билеме мен (айтыб къояргъа, тамырындан социал тюрленнуле болдурууну болджалларын белгилерге биз историяда бек аз тюбеучю болум табханбыз, беш джылгъа не зат этерге боллугъун да, андан аслам заман не затха керек болгъанын да биз энди ачыкъ кѣребиз).

Мен теджеген тюрленнуле къатыш-къурагъа келтирликдиле деб къоркъуб, огъай дейдиле анга. АКК-ны членлери къайры, не зат ючюн кимге барлыкъларын билмей, хар къалайда ишге чырмау бола, къуллукъчуланы ишлеринден айыра, д. а. к. башха сылтаула бла учреждениелени барына айланьргъа керек боллукъдула.

Мени акъылым бла, быллай заранлы огъайлауну къайдан чыкъгъаны асры бек кёргюнчлю болгъандан, анга джууаб этер кереклиси да джокъду. Кеслерини наркоматларын эмда аны АКК бла бирге ишлеуюн тыйыншылысыча тюз къуарар ючюн, айхай да, АКК-ны президнуму бла Рабкринни наркомуну эмда аны коллегиясыны джанындан (аны киби къ тыйыншы кёзюуде бизни АК-ни Секретариатыны джанындан да) кючлю ишлерге къуру бир джыл керек болуб къаллыкъ тюлдю. Рабкринни наркому, мени сартын, бютеу коллегияча, кесини къолунда Ишчи-элли инспекцияны бютеу ишине эмда ол санда АКК-ны аны къарамына «комаңдировкагъа джиберилгеннге» саналлыкъ членлерине башчылыкъ этиуню тута, наркомлай къалыргъа боллукъду (алайлай къалыргъа да керекди). Рабкринде къалгъан 300—400 къуллукъчу, мени планым бла, бир джаны бла, Рабкринни башха членлерини эмда АКК-ны къошакъ членлерини биргесине секретарлыкъ борчланы толтуруб ишлерикдиле, экинчи джаны бла уа—Рабкринни уллу усталыкълары болгъан, айырылыб сыналгъан, айырыб ышангылы болургъа, аланы бусагъатхы, керти насыбсыз (андан аман айтмаз ючюн) чиновниги болгъан халдан иги танг айырырча джаллары болургъа керекди аланы.

Мен айтхан саннга дерн къысхартылса къуллукъчуланы саны, мен ажымсызма анга, Рабкринни къуллукъчуларыны иши да кёб кереге маджал боллукъду, бютеу ишни халиси да, аны бла биргелей а алайлыгъы наркомгъа, коллегияны членлерине да кеслерин толусу бла ишни къураугъа эмда аны ишчи-элли власть бла бизни совет къуралышыбызгъа амалсыз керекли дараджаны таймаздан ёсдюрюуге салыргъа мадар берликди.

Экинчи джанындан, дагъыда кёлюме келгени: Рабкринни наркому бусагъатда урунуу къурау джанындан бизде республикада саны 12 джетген ол баш институтланы (Урунууну ара институту, Урунууну илмулу къурауну институту д. а. к.) бир къауумун бирикдириу, бир къауумуну ишин бир-бири бла тийишли этиу джанындан ишлерге керекли боллукъду. Бир-бирине бек ушашлыкъ бла, алайлыгъы себебли къошулуб къалыргъа тырмашуу за-

ранлы боллукъду. Алай этмей, бу учреждениелени барый бирге къошуу бла, ол учреждениелени хар бирнини энчилигин белгили халда сакътай, аланы чеклерин тюз айырыуну оюму эмда хайырлы тамалын табаргъа керекди.

Аллай тюрлениуден бизни АК да Рабкринден кем хайыр алмазлыгына сёз джогъду, кёбчюлюк бла байламлыкъ тутуу эмда аны ишинде тохтау болмау, магъанасы ёсюу деген джаны бла да хайырлыды ол. Олсагъатда Политбюронуну заседаниелерин хазырлауда бусагъатдан эсе излемли эмда джууаблы джорукъ орнатыргъа боллукъ эди (болургъа да керекди алай), алада АКК-ны членлеринден не заманы белгили болджалы бла, не къурауну белгили планы бла белгиленген адам сан болургъа тыйыншылды.

Рабкринни наркому АКК-шы президиуму бла биргелей аны членлерини Политбюрода болуу эмда алайсыз да ол къараргъа керек боллукъ документлени бары бла шагърей болургъа керекдилери джанындан, не да аланы иш заманларын теория билим алыугъа, урунууну илму тамалда къураугъа юренирге борчлу болгъанлары джанындан, не да, огъаргъы кърал учреждениеленден башлаб эм тёбениги д. а. к. дери, бизни кърал аппаратыбызгъа къарауулукъ бла игилендириуге къошулургъа борчлу болгъанланы джанындан ишни къалай юлешиннигин белгилерге керек боллукъду.

Мен дагъыда алай акъыл этеме: АК-ни членлери бла АКК-ны членлери быллай реформаны халында кёб къатха хапарлы болгъанлары бла, Политбюронуну джыйылыуларына маджал хазырланганлары бла (ол джыйылыула бла байламлы къагъытланы барын АК бла АКК-ны членлери Политбюронуну джыйылыуу болурну аллы бла бир суткадан кечге къалмай алыргъа, чыртда артха салыр мадары болмагъан кёзюулени айтмай, аллай кёзюуледе уа АК бла АКК-ны членлерин шагърей этиу эмда аланы баджарыуну адети энчи джорукъ излейди) тюшген политика хайырдан сора да ол берген хайырланы биргесине, дагъыла бизни АК-де инсанны энчи халисини эмда билмей тургъанлай чыгъыб къалгъан болумланы юсю бла къатылыу кем боллугъун, алай бла уа айрылыкъны къоркъууу кем боллугъун санаргъа керек боллукъду.

Бизни АК къаты араланган эмда сыйы мийик къауумча къуралгъанды, алай а ол къауумну иши сыйына джетнишген болумгъа салынмагъанды. Мен теджеген реформа болушургъа керекди бу затха, АКК-ны Политбюронуну хар джыйылыууна белгили санда къошулургъа керекли членлери да, «бет этмей», не генсекни, не АК-ни башха членлеринден

джангыз бирини сыйы алагъа соруу джиберирге, документ-лени тинтерге чырмау болалмазча, айтыб къояргъа, толусу бла хапарлы болурча эмда ишле бек тюз бардырылдырча эталыр ючюн, къаты бирикген къауум болургъа керекдиле.

Айхай да, бизни Совет республикада социал къуралыш эки классны: ишчиле бла эллилени — биргелей иш джюрютюуюню тамалында орналгъанды, анга энди белгилли джорукъда «нэпманла» да, а. д. буржуазия да къошултгандыла. Бу классланы арасында керти класс айрылыкъла чыкъсала, олсагъатда айырылышыу амалсызды, алай а бизни социал къуралышда амалсыз аллай айырылышыуну тамалы салынмагъанды, бютеу бизни партияныкъыча, бизни АК бла АКК-ны баш борчу айрылыкъны чыгъарыргъа боллукъ болумлагъа эс бёлгенлей турууду, алай болмазча этиудю, не ючюн десек, эм ахыры бизни республиканы джазыуу анга кёре боллукъду: эллилени кёбчюлююю ишчи класс бла бирге барлыкъмыды, аны бла союзуна кертиликни сакълай, огъесе «нэпманлагъа», а. д. джангы буржуазиягъа, кесин ишчиледен айыртыргъа, кесин бла аланы арасын айры этерге къоярыкъмыды. Бу эки тюрлю болумну ахыр джолун кесибизни аллыбызда не къадар ачыкъ кёрсек, бизни ишчиле бла эллиле бары аны не къадар кесгин ангыласала, Совет республикагъа ёлюм хал келтирлик айрылыкъны болдурмазгъа аллай бир хыйсабыбыз боллукъду.

1923 джыл, январны 23.

*«Правда» № 16, 1923 дж.,
январны 25.*
Къол салыннганы: *Н Ленин*

*Б. Н. Ленини чыгъармаларыны
толу джыйымына кёре
басмаланады, 45 т., 383—388 б.*

АЗ ДА БОЛСУН, ИГИ БОЛСУН

Кърал аппаратыбызны игилендириу джанындан, мени кѣлюме келгенден, Рабкрин санны ѳсдюреме деб кюреш-мезге, гузабалыкъ этмезге керекди. Кърал аппаратыбызны дараджасыны юсюнден эндиге дерц биз хазна оѳлаш-магъанбыз, къайгъырмагъанбыз, ол себебден аны демепчили хазырлауну юсюнден, Рабкринде керти да бюгюннюгю излемге тыйыншы, а. д. эм иги западевропачы юлгюледен артха къалмагъан адамланы джыйышдырыуну юсюнден къайгъырыу законлу ишти. Айхай да, социалист республикагъа алай дараджа асры азды. Алай а ийнанмау бла базымсызлыкъ биринчи бешджыллыкъда бизни башыбызны танг къатышдыргъанды. Суюсек суюмесек да, сѳз ючюн, «пролетар» культураны юсюнден асры кѳб эмда асры уллу кѳллю джаншагъанлагъа биз ол кѳзден къарамай болалмайбыз: ал кѳзюуде биз буржуазиягъа дериги культураны бек осал тюрлюлеринден, алай демеклик чиновниклени неда крепостнойланы аны кибиц культураларындан джан-лаялсакъ эди. олсагъатда бизге ал кѳзюуде керти буржуй культура да джетерик эди. Культура иште ашыгъышлыкъ бла кенгден сермеу неден да амандыла. Бизни джаш литераторларыбыз бла коммунистлерибизни кѳблери бу затны эсге иги алсала керек эди.

Алайды да, энди биз, озгъан сынамыбызгъа таяна, кърал аппаратны юсюнден быллай оюмгъа келирге керек-биз: акъырыныракъ болсакъ игиди.

Кърал аппарат джаны бла ишлерибиз асры такъыр болгъандан осал демез ючюн айтама, эм алгъа аны кемликлери бла къаллай халда кюреширигибизни сагъышын алыргъа керекбиз къолгъа, эсге алыргъа керекбиз: ол кемликлени тамырлары озгъан заманда орналыбдыла, ол, баштѳбсине адурулгъанлыкъгъа, къораб бошамагъанды, культураны узакъ заманга кетген кѳзююне бурулуб бошамагъанды. Былайда мен айырыб культураны юсюнден

салама сёзю, не ючюн десенг, бу ишледе баджарылгъан-нга сынгар культурагъа, турмушха, халиге сингиб бошагъан затланы санаргъа боллукъду. Бизде уа, алай айтыргъа боллукъду, социал къралышда игилик ахырына дерн оюм бла мюкюллюк табыб бошамагъанды, ангылашынмагъанды, джюрек сезим бла алынмагъанды, огъартын сермелгенди, тинтилмегенди, сынам бла бегитилмегенди, орналыб бошамагъанды д. а. к. Беш джылгъа бизни патчахлыкъдан совет кърулушха келтирген революцион эпохада, ёсюмню баш айландыргъан кызыу джюрюшюнде, айхай да, башха тюрлю болургъа хыйсаб да джокъ эди.

Заманында этерге керекди акъыл. Алгъа гузаба тебишуге, не тюрлю махтанчакълыкъгъа да, д. а. к. затлагъа ийнанмауну кутхарыучу ышанын алыргъа керекбиз. Биз сагъат сайын этерге чакъыргъан, хар минут сайын алгъа элтиучу, артда хар секунд сайын аланы учхаралыкъларын, къолайсыз эмда ангылашынмазча болгъанларын бегитиучу хар атламыбызны заманында тинтиуню юсюнден оюмлашыргъа керекбиз. Былайда ашыгъыу неден да заранлы боллукъ эди. Биз не болса да бир зат билебиз, неда бизде къалай-алай болса да керти да джангы аппарат ишлер чакълы бир элементибиз барды кертиси бла да социалист, совет, д. а. к. деген атха тыйыншы болурча деб ышансакъ, ол неден да заранлы боллукъ эди.

Огъай, аллай аппарат да таб аны элементлери да бизде кюлкюге айтырча аздыла, биз а унутмазгъа керекбиз: аны кърарар ючюн заманны аяргъа керек тюлдю, кёб эмда кёб джылла къроратыргъа керекди.

Ол аппаратны кърарар ючюн къаллай элементле бардыла бизде? Кърару эки, Биринчиси, социализм ючюн кюрешге кызынган ишчиле. Бу элементле кереклисича билимли тюлдюле. Ала бизге эм иги аппарат берирге сюерик эдиле. Алай а билмейдиле аны къалай этерге кереклисин. Ала аны эталлыкъ тюлдюле. Ол затха керекли ёсюмге, ол затха керекли культурагъа ала алкъын джеталмагъандыла. Бу затха уа айырыб культура керекди. Былайда хырылдау бла, боюн кюч бла, джигитлик эмда тирилик бла, неда башха тюрлю маджал адам хали бла джукъ этерге мадар тжокъду. Экинчиси, билимни, джарыкълыкълны, окъуну элементлери, ол затла уа башха къраллагъа кёре бизде адам кюлюрча бир аздыла.

Былайда да унутургъа джарамайды: ол билимленни биз тырмашыу бла, гузабалыкъ эмда а. к. затла бла толтурургъа асыры ёчбюз алкъын (неда кёлюбюзге, толтурургъа боллукъду, деб келтирирге).

Кърал аппаратыбызны джангыртыр ючюн къаллай хый-саб бла да кесибизге борч салыргъа керекбиз: биринчиси — окъургъа, экинчиси — окъургъа эмда ючюнчюсю — окъургъа, андан сора уа илму бизде джансыз харифлей неда адетли аваз болуб къалмаз ючюн (гионахны джашырыб не этебиз, бизде уа айырыб аллай кѣб болады), илму кертиси бла да джаныбыз бла къаныбызгъа сингер ючюн, алай бла турмушну айырмаз элементине кертиси бла толу бурулур ючюн, аны къалай баргъанын тинтерге керекбиз. Айтыб къояргъа, биз буржуй Запад Европа салгъанча излемле салыргъа керек тюлбюз, кесини борчуна, ёсюб, социалист къралгъа бурулууну санагъан къралгъа къаллай излем тыйыншлы, джарашыу боллукъ эсе, ма аллай излем салыргъа керекбиз.

Айтылгъандан чыкъгъан оюм: биз Рабкринни, бизни аппаратны игилендирген сауутча, кертиси бла да юлгюлю учреждение этерге борчлубуз.

Ол тыйыншлы мийвикликге джетер ючюн, бу джорукъну сакъларгъа керекбиз: джетти кере ёлчеле да, бир кере кес.

Алай этер ючюн, бизни социал къуралышда кертисинде не иги зат бар эсе, аны бек сакъ, оюмлу, хапарлы халда джангы наркоматны къурар ючюн салыргъа керекбиз.

Алай этер ючюн, бизни социал къуралышда болгъан маджал элементле, эм ал бурун алчы ишчиле, экинчиси, ийнамгъа бир сѣзню да алыб къоймазлыкъларына, бетни джойгъан бир сѣз да айтмазлыкъларына ажымсыз болурча кертти окъуулу элементле, — бир тукъум бир къыйын тийген затны айтыргъа къоркъмазгъа эмда кеслери алларында кѣллерни бла салгъан муратха джетер ючюн бир тукъум бир кюрешден къоркъмазгъа керекдиле.

Кърал аппаратыбызны игилендириу джанындан биз дыгалас этиб кюрешгенли беш джыл болду, алай а ол кертиси бла да къуру дыгаласды, беш джылны ичинде кесини джараусузлугъун неда таб файдасызлыгъын, неда таб заранлылыгъын бегитиб бошагъан дыгалас. Дыгалас халда, ол бизге иш этилгенча кѣрюне, кертисинде бизни учреждениелени, бизни мыйыбызны кирлендире эди.

Эм ахыры, башхача болургъа керекди ол.

Джорукъгъа алыргъа керекди: саны бла аз да болсун, агъачлылыгъы бла онглу болсун. Джорукъгъа алыргъа керекди: асыулу адам материал алыргъа чыртда ышаныу болмагъанлай гузабалыкъ этгенден эсе, анга эки джылдан неда таб юч джылдан джетген игиди.

Мен билеме ол джорукъну сакълагъан эмда бизни бо-

лумубузда хайырландыргъан къыйын болгъанын. Мен билеме мингле бла ётер джерле табыб анга къаршчы джорукъ бизде кесине джол ачарыгъын. Кючлю къаршчылыкъ этерге керек боллугъун, таджал тукъум таукеллик керек боллугъун, ал джыллада, эм азында, былайда иш бек бюсюреусюз боллугъун мен билеме; алай болса да мен ажымсызма: аллай иш бла джестерге боллукъбуз биз кесибизни муратыбызгъа эмда сынгар ол муратха джетгенден сора къураяллыкъбыз биз совет, социалист дагъыда а. к., а. к., а. к. б. затлагъа керти да тыйыншылы болгъан республиканы.

Эшта, окъуучулары кёбю мен кесими биринчи статьяда* юлгюге келтирген санланы асыры учхарагъа санагъан болурла. Ол санла джетишимсиз болгъанларын бегитир ючюн кёб эсеб келтирирге боллугъуна мен ажымсызма. Алай а, ялай дагъыда башха эсблени барындан эсе да мийикге бир затны салыргъа керекди ол, деб келеди актылыма: керти да юлгюлю агъачлылыкъ ючюн излемни.

Мен алайгъа санайма: бизни кърал аппаратха, ахырсы, айырыб келгенди биз аны джарашдырыр ючюн кереклиси ча, тамам кёл салыб ишлерча эмда ол ишни эм заранлы шартына гузабалыкъ бурулурча заман. Ол себебден мен, бу санланы аслам этиуде сакъ болугъуз, дерик эдим. Алай этмей, мени сартын, былайда санлагъа бек къызгъанч болургъа керекди. Ачыкъдан айтайыкъ. Рабкринни наркоматында бусагъатда сыйдан кёлекке да джокъду. Бизни Рабкринни учреждениелеринден къолайсыз джарашхан учреждение болмагъанын эмда бусагъатхы болумда бу наркоматдан джукъ чыкъмазлыгъын бары да биледиле. Кертиси бла да биз талай джылдан, биринчиси, юлгюлю болурча экинчиси, кимни да ажымсыз этерча эмда ючюнчюсю, АКК-ча огъаргъы учреждениени ишин болумлу эталгъаныбызгъа хар ким ийнанырча, кесибизге керти аллай борч салыргъа излеј эсек, биз аны эсибизге къаты алыргъа керекбиз. Къуллукъчулары саныны не тюрлю да бютеу мапласын, мени сартын, терк эмда къайтмазлан унутургъа керекли. Рабкринни къуллукъчуларын биз чыртда энчи халда эмда башха тюрлю сайларгъа керекбиз, къаты сынауну тамалындача. Кертиси бла да, иши къалай-алай болса да баргъан, сёзю учуз болгъан, кесине кишиден не аз та ийчам табмагъан наркоматны къурааргъа не керклиси барды? Биз бусагъатда бардырыргъа излеген джангыртыулары

---

*Къара: Чыгъ. толу джыйымы, 45. т., 383—388 б. Ред.

кёзююнде аллай затла болмазча этиу, мен актыл этгенден, бизни баш борчубузду.

Биз ишге АКК-ны членлерича тартхан ишчиле, коммунистлеча, таб-таза болургъа керекдиле, мени кёлюме келген бла уа, баджарлыкъ къуллукъларыны амаллары бла борчларына аланы юретир ючюн, ала бла алкъын кёб ишлерге керекди. Андан ары, бу ишде болушуучула секретарь персоналны бир белгили къаууму болургъа керекдиле, аланы къуллукъгъа салырыны аллы бла юч къат тинтерча излем салыргъа тыйыншлыды. Эм ахыры, биз энчи халда Рабкринни къуллукъчуларыны орнуна салыргъа таукел болгъан джууаблы адамла быллай болумгъа келиширге керекдиле:

биринчиси, аланы талай коммунист теджерге керекди; экинчиси, ала бизни кърал аппаратны къалай билгенлерин сынамда бегитирге керекдиле;

ючюнчюсю, ала бизни кърал аппаратны юсюнден теорияны тамалларын къалай билгенлерин, управлениени, деллопроизводствону д. а. к. юсюнден илмуну тамалларын къалай билгенлерин сынамлада бегитирге керекдиле;

тёртюнчюсю, биз бютеуден бу аппаратны иши ючюн ажымсыз болурча, ала АКК-ны членлери бла эмда кеслери бла эмда кеслерини секретариат бла алай ишлерге керекдиле.

Бу излемле мардасыз уллу болумла салгъанларын мен билеме, мени къоркъарым да келеди. Рабкринде «практикленни» асламысы, бу излемлени толтурургъа хыйсаб болмагъаннга санаб, аланы джек кёрюб кюлюмсюрерле да деб. Алай а мен Рабкринни бусагъагъы башчыларына неда анга тийишген адамлагъа сорама, меннге тюзю бла айталыкъмыды аладан къыйсысы болса да — практика ишде, Рабкринча, аллай наркомат неге керекди? Мени кёлюме келгенден, бу соруу анга марданы чегин сезерге болушуркъду. Рабкринча ышангысыз ишни энтда жангыдан жарашдырыу бла не кюрешмезге керекбиз, аллайла бизде кёб болгъандыла, неда кесибизге ашыгъышсыз, къыйын, энчи халлы джол бла, кёб кере тинтиулени болдурмай, кертти да юлгюлю, чыны неда къуллугъу ючюн болмай, къайсы бири эмда хар ким да кертиси бла аны сыйын кюрюча этиуню борчун салыргъа керекбиз.

Тёзюмюбюз джетмезлик болса, ол ишге талай джыл саллыкъ тюл эсек, сора ол ишни чыртда къолгъа алмагъан игиди.

Мени сартын, биз урунуу эмда аны кибиқ джанындан баш институтланы къурагъан учрежденнеленден бир кесе-

гин айырыб, иш алада кертисинде къалай къуралгъанын тиштиб, кертиси бла да бусагъатхы илмуну дараджасында болурча ол, эмда бизге аны барын баджарыргъа хыйсаб берирча, сынгар ма алай къураргъа керекбиз ишни андан арысын. Олсагъатда талай джылны ичинде кесини ишин баджаралырча, айырыб айтыргъа — ишчи классны, Россия коммунист партияны эмда бизни республиканы халкъыны бютеу барыны ийнамына таяна, бизни кърал аппаратыбызны игилендирир джанындан, — учреждение къураяллыгъыбыз утопиялы зат боллукъ тюлдю.

Анга хазырланыу ишни бусагъатдан огъуна боллукъ эди башларгъа. Рабкринни наркоматы бу тюрленнуно планына разы болса, олсагъатда ол, толусу бла баджарыб бошагъынчы ишни тохтатмай бардыра, ашыкъмай эмда бир кере этилгенни тюрлендирирге огъай демей, бусагъатдан огъуна хазырланыу атламла эте башларгъа боллукъ эди.

Къаллай тюрлю да болсун, былайда ишни джарым халда бардырыу бек уллу заран саллыкъды. Рабкринни къуллукъчуларыны саны не тюрлю да башха оюм бла къуралса, кертисинде ол эски чиновник оюмланы, эски адетленни, энди терсге не санала эсе, не затны хыликке эте эселе, да к-затланы тамалында къураллыкъды.

Кертисинде, былайда иш алайды:

Кърал къуралышда биз энди кертиси бла не бир затха юреннгенибизни кёргюзюрге керекбиз (беш джылны ичинде бир затха юреннген айыб тюлдю), не уа — ол затны этерча болалмагъаныбызны; алай эсе уа, ишни къолгъа алгъандан хайыр джокъду.

Мен акъыл этген бла, бизде болгъан адам материалгъа къараб, эм алай къалса да, бир наркоматны къаджыкъмай джангыдан джарашдырзлырча халгъа джетгенди юреннгенибиз десек, махтанчакълыкъгъа саналлыкъ тюлдю ол. Кертиди, джангыз ол наркомат огъуна бизни кърал аппаратыбызны бютеу тюрсюнюн ачыкъларгъа керекди.

Терк огъуна урунууну къурауну эмда айырыб башчылыкъ этнуно къыйыныны юсюнден эки неда андан аслам окъуу китаб хазырлауну конкурсун ачаргъа керекди. Ол, скобкаланы ичинде айтыб къояйыкъ, меньшевизмге ачыкъдан джан басханы танылыб турса да, Совет властха келишген окъуу китабха джарамаса да, тамалгъа Ерманскийни бусагъатда бизни къолубузда джюрюген китабын салыргъа боллукъду. Андан сора, тамалгъа Керженцевни кёб болмай чыкъгъан китабын алыргъа боллукъду; эм ахыры, бусагъатда джюрюген бир къауум джарым болушлукълу чыгъарма да джарарыкъдыла.

Литература джыйышдырыб, бу ишни тинтер ючюн Германиягъа неда Англиягъа билми эмда халал тырмашмакълыгы болгъан талай адамны джиберирге. Америкагъа неда Канадагъа джиберирге мадар табылмагъаны болса деб айтама Англияны.

Рабкринде къуллукъ этерге кандидатла айырыгъа экзамени ала башланган программасын джарашдырыр ючюн комиссия къуаргъа; АКК-гъа членге кандидатха да — алай.

Бу эмда аныча ишле, айхай да, не наркомгъа, не Рабкриниң коллегиясыны членлерине, не АКК-ны президиумуна ауур тиерик тюлдюле.

Аны бла бирге АКК-ны членни къуллугъуна кандидатла табар ючюн хазырлаучу комиссия къуаргъа керек боллукъду. Энди бизде, сынамлы къуллукъчула бютеу ведомстволарыбызда табылгъанча, совет школларыбызны студентлеринден да бу къуллукъгъа кереклисинден эсе алам кандидат табарбыз, деб ышанама мен. Къайсы болса да бир категорияны алындан огъуна эсебден чыгъарыб къююу тюз болмазгъа болур. Эшта, бу учрежденини къурамы кёб тюрю халини бирикдирген, бир-биринден башхалыкълары болгъан адам шартланы бирикдирген джыйым болса игиди, ол себебден кандидатланы тизимин джарашдырыу джаны бла былайда иги танг ишлерге керек боллукъду. Сёз ючюн, джангы наркомат бир шаблон бла къуралса, айтыргъа, къуру чиновник халиси болгъан адамладан къуралса, неда агитатор халиси болгъан адамла керн этилселе, неда быллай къуллукъну шартларына келишмеген джерлеге кирирге, хар ким бла эркин тийиширге ёчлюгу болгъан адамла керн этилселе, д. а. к. болса, ол неден да бек огъуралмазлыкъ зат болур эди.

* * *

Планымы академия кирик учреждениеле бла тенглешдирсем, акъылымы неден да маджал ангылатырма, деб келеди кёлюме. АКК-ны членлери кеслерини президентлерини башчылыгы бла Политбюроу бютеу къагъытлары бла документлерине къарау джанындан таймаздан ишлерге керек боллукъдула. Аны бла бирге ала бизни учреждениеледе эм гитче эмда энчи учреждениеледен башлаб, эм уллу кърал учреждениелеге дерн делопроизводствону тинтиу джаны бла башха-башха ишлерини арасында кеслерини заманларын тюз юлеше билирге керек боллукъдула. Ахырсы, ала баджаргъан ишлени къауумуна бу затла кирликдиле: теория ишле, а. д. кеслерин къайсы ишге берирге

муратлы эселе, ол ишни кзурауну теориясын билну, дагы-да -- не тамада джолдашланы башчылыклары бла, не-да урунууну кзурауну баш институтларыны устазларыны башчылыгы бла практика дерсле алыу.

Алай а алагыа кзуру быллай академиялы ишле бла тохтаб квалыргыа чыртда хыйсаб болмаз, деб келеди актылыма. Ала бла бирге кеслерин башха ишлеге хазырларгыа керек боллукьдула, ол ишлеге, мен уялмай айтайым, тутаргыа юренну дерик эдим, мошениклени тутаргыа юренну демеиме, алай а анга ушаш, кыалай атларыгын, кыалай джууукылашырыгын, д. а. к. эсетмезча хыйлалыкылагыа юренну.

Западевропа учреждениеледе быллай айтыула кемси ачыуланууну, намыс д. а. к. джаны бла огырамауну сезимлерин кюзгыарыкь болур эдиле, биз а алкын алай этерге толу бюрократланыб бошамагъанбыз, деб ышанама мен. Кимни эсе да тутаргыа боллукьдула деген актыл келгенлей, адамны келю квалырча, нэп алай сыйлы болуб бошамагъанды алкын бизде. Бизде Совет республика кзуралгыанлы асыры аз заман озгъандан эмда кыайда хабурчубур асыры уллу кыалангандан, ол эски-бюскюню арасында бир кесек хыйлалыкыгыа таяна, бир-бирде тамырлары узакьдан башланган затланы чучхуу, неда алааны тахсаларын тогъайтын айланыб кенген кыазыу кишини башына келкыалды болуу актылны келтирлик болмаз, келтирген тереси болса уа, анга ажымсыз болугъуз, барыбыз аллай адамгыа бирден тамам келюбюз бла кюлюкбюз.

Бизни джангы Рабкринибиз французла ридегие деучю шартны артха квалдырыр деб ышанабыз; биз анга кюлюкюлю кыошакылылыкь неда кюлюкюлю махтанчакылыкь дерге боллукьбуз, ол кеси да бизде бютеу бюрократиягыа -- совет эмда партия бюрократиягыа -- таб келишген затды. Скобкада айтыб кыояйыкь, бюрократия бизде, кзуру совет учреждениеледе болуб квалмай, партия учреждениеледе да болады.

Биз окьургыа керекбиз, урунууну асыулу кзурауну институтларына да, д. а. к. окьургыа керекбиз, деб джаза эсем мен башында, алайлыгы чыртда мен школ адет бла «окьургыа», неда кзуру школ джорукь бла окьууда тохтаб квалыргыа дегенча ангыланмасын. Мен «окьуу» деген сагыатда, джангыз бир керти революционер, ол чыртда бир тукьум бир накьырдалыкь кылыбны, бир тюрлю бир хыйлалыкыны, бир тюрлю бир аманлыкыны неда аныча затны ангыларгыа унамайды деб келтирмез келюне деб ышанама. Мен билеме: джорукьлу эмда оюмлу западевропалы кыра-

да аллай акъыл кертисен бла да къайгъы саллыкъ эди, джангыз бир адебли чиновник аны таб сюзюуге салыргъа да унарыкъ тюл эди. Биз алкъын толусу бла бюрократла болуб бошагъан болмазбыз эмда ол оюмну сюзюу бизде колкюден башха затны болдурмаз, деб ышанама мен.

Кертисен бла да, не боллукъду иги бла хайырлыны бирикдирсек? Къаллай болса да бир кюлкюлю, зараилы, джартысы кюлкюлю, джартысы зараилы болгъан, д. а. к. затны юсюн джабар ючюн, биз къаллай тюрлю болса да бир кюлкюлю неда кюлкю маталды бир амал бла хайырлансакъ не боллукъду?

Бизни Рабкрин, бу оюмланы къараргъа алса, кесине хайыр табарыкъ эди, эмда бизни энди боллукъ «рабкринчилерибиз» бла «ара комитетчилерибиз» атларын айтыргъа алай таб болмагъан джорукълу эмда адебли окъуу китабланы чучхуб айланган сагъатда, бизни АКК неда ачы Рабкрин джанындан коллегалары ол амалланы юсю бла табхан эм джарыкъ хорламланы тизми, мени келюме келгенден, иги танг байынныкъ эди.

* * *

Партия учреждениеле бла совет учреждениелени къалай бирикдиррге боллукъду? Болургъа амалы болмагъан заг болурму былайда?

Бу сорууну мен кесими атымдан салмайма, бизде бюрократла, къуру совет учреждениеледе болуб къалмай, партия учреждениеледе да бардыла деб башында кимлеге айтхан эсем, аланы атындан салама.

Кертисен бла да, ол зат ишни излемише келише эсе, нек болмайбыз аланы эки къауумун да бирикдиррге? Бир заманда да киши эслеген болмазмы, Наркоминделча, аллай наркоматда быллай биригюу уллу хайыр келтириб тургъаны эмда ол эм аллындан бери да джюрютюлгенин? Тыш къралланы «атламларына» джууабха, аланы болдурмаз ючюн биз кезибизни джаныбыздан этген «атламланы», джумушатыб айтыргъа, хыйлалыкъланы юсюнден гитче, уллу ишле да партия кезден къаралыб Политбюрода сюзюлмейминдиле да? Совет иш бла партия ишни былай таб бирикдирюу бизни политикабызда мардасыз уллу кюч берген зат тюлмюдю? Бизни тыш политикабызда кесини хайырлылыгъын танытхан, бегиб бошаб, бу санагъатда ишеклик къалдырмай адетге бурулгъан бу амал, мени сартын, бизни бютеу кърал аппаратыбызгъа да андан кем келиширик тюлдю (мени келюме келген бла уа, андан да бек келиширикди). Рабкрин а бютеу бизни кърал аппара-

тыбызгъа аталгъанды, айтыб къояргъа, аны иши тийишмеген не гитчесинден башлаб да джангыз бир учреждение джокъду — кърал учреждениеле да, тѣбенги да, ара да, сатыу-алыу, таза чиновник, окъуу, архив театр да, д. а. к. — башдан аякъ бютеу барына тийишеди аны иши.

Аллай кенг къуллугъу болгъан учреждениеге, ол а башханы юсюне да ишини формасын бек эбли къуаргъа керекди, — да анга нек болмайды да къараууллукъ этген партия учреждение бла къараууллукъ этген совет учреждениени энчи халлы бирикдирирге?

Бу джанындан мен тыйгъыч болур зат кѣрмейме. Андан да озуб, мен этген акъыл бла, джангыз аллай биригнулю джетишимли ишлерге мадар берлик. Бу джанындан ишеклиликни не тюрлюсю да, мени сартын, бизни кърал аппаратыбызны букъулу мюйюшлеринден чыкъгъан затладыла, алагъа уа сынгар бир зат бла этерге керекди д.кууаб — селеке бла.

* * *

Ишекли этген экинчи зат: окъуу борч бла къуллукъ борчну бирикдириу таб болурму? Таб болгъан бла да къалмай, керекли затды, деб келеди мени кѣлюме. Айтыб къояргъа, западевропалы кърал къуралышха не революцион кѣзден къарай эсек да биз, аны джанындан кесибизге заранлы, бек къюкъюлюк ырысланы джукъдургъанбыз, аллай ырысланы бокъланган сууида чабакъны кѣб кере тутаргъа боллугъун сезиб, хыйлалыкъ эте, аланы бир къауумун бизге джукъдургъанла уа кесибизни огъурлу бюрократларыбыздыла; бу бокъланган сууда уа ала чабакъны бек кѣб тута эдиле, ол тутуу къалай кенг хайырландырылгъанын кѣрмегенле уа сынгар бизни арабыздагъы къарау сокъурла эдиле.

Бютеу джамагъат, экономика эмда политика келишүүлѣ джанындан биз «кемсиз» революцион халилибиз. Чыныга сый бериу, делопроизводствону формалары бла адетлерин сакълау деген затха джетгенлей а бизни «революцион халибиз» хар атламда эм осал эскиликле бла ауушунады да къалады. Былайда, джамагъат джашауда алгъа бек уллу силкиниу эм ууакъ тюрлениулеге джетгенлей, хыйсабсыз къызбайлыкъгъа тюртюлюб тохтагъанча, аллай къуджур затлагъа кѣб кере туберге боллукъду.

Алайлыгъы ангылашынган да этеди: алгъа эм таукел атламла эртделеден бери да теория къарамдан тышына чыкъмагъан джерледе этилгендиле, баш болуб эмда къуру

теория джаны бла къралгъан джерледе. Орус адам суюмсюз чиновникчи джашаудан эриксенин юйюнде мардасыз таукел теория къралышла эте кетергенди, ол себебден бу мардасыз таукел теория къралышла бизде бир джанына хыйсабсыз майрышхан хал алгандыла. Бизде, бютеулю къралышда теория таукеллик болгъанлыкъгъа, не аз да канцелярия реформагъа джетгенлей, сейир тукъум къызбайлыкъ эте келгендиле. Джерни юсюнден къаллай да бир бютеудуння революция башха къраллада ары дерн эшитилмеген джигитлик бла джарашдырылгъанды, аны къатында уа дараджалы бир канцелярия реформаны къаллай-аллай болса да оюнчу бардырыгъа фантазия джетишмегенди; не фантазия джетишмегенди, неда бютеу ишлеге тийишиб салынсала, аллай «аламат» джетишимле болдургъан бютеулю ара болумланы ол реформагъа келишдирирге тѣзюм джетмегенди.

Ма ол себебден бизни бусагъатхы турмушубуз кесини юсюнде керти батырлыкъны шартлары бла не гитче тюрленуленни аллында да къызбай оюмлулукъну сейир тукъум дараджада бирикдириб турады.

Джангыз бир керти уллу революцияны кѣзююнде да башха тюрлю болгъан болмаз, деб акъыл этеме мен. не ючюн десенг, кертиси бла да уллу революцияла эски бла, эскини джарашдырыгъа ууланган затла бла джангыгъа, ичинде не аз да эски заты къалмагъан джангылыкъгъа, абстракциялы халда тырмашыуну арасындагъы кършчылыкълардан туадыла.

Ол революция не къадар тик болса, аллай кършчылыкъланы бир къаууму сакъланган заман да аллай бирге узун боллукъду.

* * *

Бизни турмушубузну шартында бусагъатда бирчалыкъ бу затладады: биз капиталист промышленностну ойгъанбыз, орта ёмюрлю учреждениелени, джерлеге помещиклени нелик этнулерни тюбю бла ояргъа кюрешгенбиз эмда ол тамалда ууакъ эмда бек ууакъ элчилени къругъанбыз. пролетарнатны революцион ишини джетишимлерине ийнангандан ала аны ызындан барадыла. Алай а ёсюмлюрек капиталист къраллада социалист революция хорлаб бошагъынчы ол ийнам бла кечиниб туруу тынч тюлдю, не ючюн десенг, ууакъ эмда бек ууакъ элчиле, артыкъсыз да нѣппи кѣзююнде, экономика мадарсызлыкъдан иш къратыуну эм тѣбен дараджасындадыла. Халкъла арасы бо-

дум да былай этгенди: Россия энди артха атылгъанды, энди бизле халкъ кыйынны иш къоратыуу бютеуден эмда толусу бла къазауатха дерн болгъан дараджасындан танг кесекге тѣбенди. Западавропалы капиталист къралла, кими иш этиб, кими алай мураты да болмагъанлай, бизни артха атар ючюн, Россияда граждан къазауатны элементлерини къралны не къадар аслам тозуратыргъа хайырландырыр ючюн къолдан келгенни этгендиле. Империалист къазауатдан ма алай чыгыу, айхай да, иги танг хайыры болгъан затха саналгъанды: биз Россияда революцион къуралышны аудуралмасакъ, не алай-былай болса да, биз аны социализмге ёсююн кыйын этербиз. — ма бу халлы оюм этгендиле ол къралла, аланы кѣзлери бла къарасанг, муратларыны джарымына джетгендиле. Ала революция болдургъан джангы къуралышны аудуралмадыла, алай а ала, социалистлени айтханлары керти болурча, къысха заманы ичинде алагъа чыгъарыучу кючлени ёсдюруге мадар табылырча, социализмни болдурлукъ амалла бютеу бары ёсерча, социализмни мардасыз уллу ич кючю болгъанына къайсы бири да кеси кѣзю бла кѣрюб ийнанырча, адам улусу энди тамам да алакат ёсюм мадарла келтирген алай джангы кѣзюуге чыкъгъанын бегитючча, терк огъуна алгъа алай атлам этерге хыйсаб бермедиле.

Энди халкъла арасы келишиулени системасы былай къуралыбды: Европала къралланы бири хорлагъан къраллагъа бойсунубду — Германияды ол. Андан сора да, бир бѣлек кърал, кеслери да Западны эм эски къраллары, хорламлы болгъанларыны себебинден алай болумгъа тюшгендиле: ол хорламны кеслерини унукъгъан класларына бир къауум ууакъ бошлукъ берирге хайырландыргъандыла. — къаллай-аллай болсала да ала, ол бошлукъта ала певолуцион къозгъалыуну шош этедиле эмда «социал келишиу» маталлы болум къурайдыла.

Аны бла биргелей къралланы толу бир тизими: Восток, Индия, Кытай эмда а. к., айырыб ма ол дуния къазауатны кючюнден, кеслерини адетли джолларындан къайтмаздан тайышхандыла. Аланы ёсюм джоллары къайтмаздан бютеуевропа капиталист масштабха бурулгъанды. Алада бютеуевропа къозгъалыу башланганды. Энди бютеу дуниягъа ачыкъды: ала алай ёсюмге къошулгъандыла — ол бютеудуния капитализмни барын кризисге келтирмей боллукъ тюлдю.

Биз бусагъатда, алай бла, быллай соруугъа тюртюле-биз: ууакъ эмда бек ууакъ элчи производствобуз бла, бу тозурагъан халыбызда, западевропа капиталист къралла

кеслерини ёсюмлерин социализмге кёчерча тамамлагъынчы, биз аякъ юсюнде тёзалырбызмы? Алай а ала аны биз алгъын сакълагъанча тамамламайдыла. Алада социализм барында да тенгден «бишиб» тамамламайдыла ала аны, бирси къралланы башхала унукъдуруб, имперналист къазауатда хорланганладан биринчи къралны унукъдуруу бла бютеу Востокну унукъдурууну бирикдириу бла тамамланады ол. Восток а, экинчи джаны бла, революцион къозгъалыугъа эмда бютеудуния революцион къозгъалыуну айланчына эм ахырында ма ол биринчи имперналист къазауатны кючюнден келгенди, кюшулуб да бошагъанды.

Ишни болумуну алайлыгъы бизни къралгъа къаллай тактиканы сайлатады? Эшта, быллайны: кесибизни ишти властыбызны сакълар ючюн, аны авторитетини тубюнде эмда аны башчылыгъыны тубюнде ууакъ эмда бек ууакъ эллилерибизни тутар ючюн, биз мардасыз сакъ болургъа керекбиз. Бютеудуния социалист революцияны туудурурча, энди бютеу дуния аллай къозгъалыугъа кёчгени бизни джаныбызгъа табыкъ кюшады. Алай а империалистлени бютеу дунияны эки лагерге айыралгъанлары, аны бла бирге ол айрылыкъ, Германияча, кертиси бла да аллай культуралы капиталист ёсюмю болгъан къралгъа аякъ юсюне турургъа бек кыйын болум салгъаны бизни джаныбызгъа табызлыкъ тюшюреди. Ол Запад дегенлерини капиталист къраллары бары аны башындан къагъыб, ёрге кюбаргъа кюймай турадыла. Экинчи джанындан а, адамны эм тар хыйсабына таянган джюзле бла миллион унукъдурулуб тургъан халкъы болгъан Восток бютеуден аллай болумгъа салыныбды: аны не адам, не материал кючю занадвропа къралланы къайсы бир гитче къралыны да не адам, не материал, не аскер кючюню къат джарымына да тийишмейдиде.

Келир заманлада бу империалист къралла бла тюртюшюуден биз кутулаллыкъбызмы? Западвропа контрреволюцияны орус контрреволюциягъа болушлукъгъа деб кюралгъан чабыуу Запад бла Востокну контрреволюцион лагерини, востокчу унукъдуруучула бла запад унукъдуруучуланы лагерини, Япония бла Американы лагерини арасында болгъан къраршылыкъланы юсю бла оюлуб, биринчи кере болгъанча, Западны ишлери алгъа баргъан къраллары бла Востокну ишлери алгъа баргъан къралларыны арасындагъы айрылыкъла бла къраршылыкъла бизге экинчи кере да солуу берирлеми?

Бу соруугъа, мени сартын, джууабны быллай халда берирге керекди: иш былайда асры кёб болум бла байла-

ныбды, кюрешни башдан-аякъ толусу бла къаллай халда бошаллыгъын бу затдан къараб айтыргъа боллукъду — ахыры-къысхасы джер юсюнде адам улуну эм онглу кесегин кюрешге хазырлагъан, юретген да капитализм кесиди.

Адам улуну асламысын айырыб, Россия, Индия, Кытай, д. а. к. къурайдыла, эм ахыры кюрешни не бла бошаллыгъы аны бла байламлыды. Халкъны аллай кёбчюлюгю уа арт джыллада кесини азатлыгъы ючюн кюрешге мардасыз дженгил къошулуб барады, алайды да, дуння кюрешни ахыр оноуу къалай этиллигине бу джаны бла ишкеликни чыртда кёлеккеси да къалмазгъа керекди. Бу магъанада социализмни керти хорламы бютюлю эмда ажымсыз баджарылады.

Алай а социализмни бу ахыр хорламы тюддю бизге эс бёлдюрген. Биз, Россия коммунист партия, биз, россия Совет власть, контрреволюцион западевропа къраллагъа кесибизни эдириб къоймаз ючюн, къаллай тактиканы тутаргъа тыйыншыбыз — ма олду бизге кереклисн. Контрреволюцион империалист Запад бла революцион эмда миллетчи Восток, дуняны эм цивилизациялы къраллары бла восток халда артха къалгъан, алай а саны аслам болгъан къралланы арасында къазауат демлешиу джангыдан башланнгынчы кесибизни джашауубузну сакълар ючюн, — ол кёбчюлюк цивилизациялы болуб бошаргъа керекди. Алай этер ючюн политика тамалыбыз болгъанлыкъгъа, тюсюнлей социализмге кечер ючюн, бизге да алкъын цивилизация джеттишмейди. Биз быллай тактиканы тутаргъа керекбиз неда, кесибизни къутхарыр ючюн, аллай политика алыргъа керекбиз.

Анда ишчиле эллиге башчылыкъ этинуу, кеслерне эллилени ийнамларын сакъларча эмда кеслерини джамагъат келишиулеринден бек уллу эблилик бла не тюрю да артыкъ джоумланы ызын къалдырмай къоратырча, ма аллай кърал къуаргъа кюреширге керекбиз биз.

Биз кесибизни кърал аппаратыбызны эм эбли мардагъа джетдирирге керекбиз. Анда патчахлы Россиядан, аны бюрократиялы-капиталист аппаратындан аллай кёб къалгъан артыкълы затланы барыны ызларын бютеуден къоратыргъа керекбиз.

Эллилени тарлыкъларыны дунясы болмазмы бу?

Огъай. Биз ишчи кассны къолунда эллиге башчылыкъ этинуу сакъласакъ, мюлкде бек уллу эблиликни юсю бла не аз да артха къыстырылгъан хазнаны биз уллу машина индустриябызны ёсдюрюр ючюн, электрификацияны,

индустриалды есдюрю ючюн, Волховстройну, анычаланы битдирир ючюн сакъларгъа мадар табарыкъбыз.

Бу затха, сынгар бу затха боллукъбуз биз ышаныргъа. Сынгар ол заманда келликди къолубуздан, башхартыб айтсакъ, бир атдан башха атха минерге, айтыб къояргъа, элчи, мыжыкълы, жарлы атдан, эллилени тозурагъан къралына табышланган эблилик атдан — пролетариат кесине излеген, излемей да болмагъан атха, уллу машиналы индустрияны, электрификацияны, Волховстройну д. а к. агына.

Бизни ишибизни, бизни политикабызны, бизни тактикабызны, бизни стратегиябызны джангыртылгъан Рабкринни борчлары бла ма бу халда байлайма мен кеси сагъышларымда. Аны эм баш орунга салыб, АК-ни эркинликлери бла анга башчыкъ бериб эмда а. к. затла этиб биз Рабкриннге айырыб мардасыз къайгырыргъа, айырыб анга уллу эс бёлюрге керекли болгъаныбызны тюзге санатхан ол затды меннге.

Ол затны тюзлюгюн кёргюзген буду: сынгар аппаратыбызны не къадар толу тазалауну, амалсыз керекли болмагъан затланы не къадар толу къысхартууну юсю бла болаллыкъбыз биз ажымсыз кесибизни сакълаялырча. Биз аны бла биргелей, ууакъ эллили къралны дараджасында болмай, хар неден да къысымлылыкъны бу дараджасында болмай, джанлаусуз алдан алгъа баргъан уллу машиналы индустрияны дараджасында сакъланалырча боллукъбуз.

Бизни Рабкриннге ма быллай уллу борчла джоралайма мен. Ма ол зат ючюн теджейме мен анга эм сыйлы партия башчылыкъ бла «тюз» наркоматны бирге къошаргъа.

1923 джыл, мартны 2.

*«Правда» № 49, 1923 дж.,
мартны 4.
Къол салынганы: Н. Ленин.*

*В. Н. Ленинни чыгъармаларыны
толу джыйымына кёре
басмаланады, 45 т., 389—406 б.*

ЭСГЕРТИУЛЕ

1 1922 джыл декабрны 16-да В. И. Ленин кьаты ауруйду; аны ызы кюлдеде Владимир Ильични саулугьу андан да аман болады, онг кьолу бла онг аягы кьымылдамай тохтайдыла. Ленин аурууу кьоркьуулу болгьанын ангыланды, джууукь заманда чьртда чоьдан чьгьыо кьалыргьа боллугьун сезиб, талай оюму джаздырыргьа, «эм магьаналыгьа» санагьан затларын аныргьа таукел болады — Россияда социализмни кьурауну джолларыны юсюнден, партияны эмда аны огьитиу мадарларыны юсюнден, дуния революцион кьозгьалыуну перспективаларыны юсюнден.

Декабрны 23-де Ленин врачладан стенографисткагьа беш минутну кьлюе келгени айтыб джаздырыргьа эркинлик тилени, «не ючюн десенг, — дейди Владимир Ильич, — мени бир сагьышлы этген заг оарды да, джукьларгьа кьоймаз деб кьоркьама». Эркинлик алыб, Ленин М. А. Володичеваны чакьтырады да, анга «Съездге письмоларыны» оьричи кесегин айтыб джаздыртады. Экинчи кюнюнде Владимир Ильич дагьыда джаздырыргьа излегени билдиреди, врачла унамагьанларында, алагьа джууабха, аргда М. И. Ульянова антхан ханаргьа кьере, излемни тик салады: не анга хар кюн сайын бирер кесек заманы «дневнигин» айтыб джаздырыргьа кьоядыла, Ленин кеси джаздыргьанлагьа алай айтханды, не ол кесин бакьдырыргьа чьртда унамайды. Ленини кьаты излеминден чьгьалмай, анга кюнюне 5—10 минутну аууздан айтханын джаздырыргьа эркинлик бередила. Арtdаракь Ленини саулугьу аз-аз маджалгьа бурула башлайды, аны кесине да кюнюне 30—40 минутну джаздырыргьа эркинлик бередила.

Кьаты ауруй тургьанлай да, Ленин оюмуну кесинилгин, сейир тукьум тьэюмлююкюню, джарыкь кьллююлюгюн тас этмейди. Маргьны 6-да Владимир Ильични саулугьу джангыдан бек кьолайсызгьа кетгинчи, ол ишлегенин тохтатмайды, не джаздырылыгьын айтады, РКП (б)-ни XII съездине хазырланады. Ол кьэюуну ичнде талай уллу письмо бла беш статьяны джаздырады аууздан айтыб.

1922 джыл декабрны 24-де, 25-де бла 26-да М. А. Володичева бла Л. А. Фотиевагьа «Съездге письмосун» джаздырыб турады. Декабрны 27—29-да Ленин «Госпланига законла буюруу эркинлик беруню юсюнден» письмосун джаздыртады. Эшта, Владимир Ильич декабрны 27 бла 28-де андан ары ишнин планын джаздыртхан болур:

«Эсде тутаргьа:

Ара Комитетни членлерини санын аслам этуню юсюнден письмода саны аслам болгьан Ара Комитетни членлери Ишчи-Элли инспекциягьа кьалай кьараргьа керекли болгьанлары айтылмай кьалгьанды. Белгилениген темада:

1. Центросоюз бла НЭП-ни кьэюнден аны кьаллай магьанасы болгьаныны юсюнден.

2. Главпрофобр халкьны арасында бютеулей джарыкьлыкь иш бардыругьа кьалай келишгенини юсюнден.

3. Миллет иш бла интернационализмни юсюнден (грузин партияда артхаракьта болгьан тикликь бла байламлы).

4. Халкь окьууну статистикасыны 1922 дж. чькьгьан джангы кьтабыны юсюнден».

Декабрны 29-да Ленин АК-ни членлерини санын аслам этуню

юсюнден бѐлюмге «кѳошакъны» джаздыртады, 1922 джыл декабрны 30—31-де — «Миллетлени юсюнден иш бла «автономизацияны юсюнден» письмону, 1923 джыл январны 4-де — «Съезде письмону» экинчи кесегине кѳошакъны.

Январны 2-ден февралны 9-на дерн Ленин аууздан айтыб бу статьялары джаздырхандалы: «Дневникден бетле» «Кооперацияны юсюнден», «Бизни революцияны юсюнден (Н. Сухановну джазгъанларыны хакъындан)», «Рабкринни биз къалай тюрлендирирге керекбиз (Партияны XII съездине теджеу)», «Аз да болсун, иги болсун».

«Статьяла бла документле барысы, — деб джазгъанды артдаракъ, 1929 джыл, М. А. Володичева. — В. И. Ленин 1922 дж. декабрдан башлаб (20-чы кюнлеринден) 1923 джыл мартха дерн аууздан айтыб джаздыргъанла, В. И. Ленинни излеми бла беш экземпляр этилиб джазылгъан эдиле, аладан бирин ол кесине къалдырырга тилген эди, юч экземплярны — Надежда Константиновнага, бирин да кесини секретариатына (бек таша). «Правдага» ашырыллыкъ экземплярны ахыр кере тинтиб, тюзетиб басмалагъандан сора, В. И. Ленин кеси джангыдан къараб, Мария Ильиничнага бере эдик. Тюзетиу, тюрленуу этилсе, аны Надежда Константиновнага берилген юч экземплярга да кѳчюре эдиле. Биринчи кере джазылгъанлары копияларын мен кюйдюрген эте эдим. Аны излеми бла, документлени копияларын пошот мухур бла бегитилген конвертледе сакълана эдиле, тышына да, конвертнин ачарга эркинлиги болгъан кѳуб-кѳуру В. И. Ленинни, ол ѳлгенден сора уа Надежда Константиновна деб джазыгъыз, деген эди. Мен а конвертлеге «ол ѳлгенден сора уа» деген сѳзю джазмай эдим. В. И. Ленинге, хайырланырга таб болур ючюп, экземплярла папкада эдиле, чалыу бла тигилиб».

Партияны ич ишлерини юсюнден Ленин джаздыргъан письмола олсагъатда басмаланмагъандыла, статьяла уа олсагъатда огъуна «Правдада» басмаланган эдиле, В. И. Ленинни ахыр статьялары бла письмоларында кѳргюзюлген затла партияны XII съездини, РКП (б)-ни конференциясы бла партияны XIII съездини бегимлерине тамалгъа салынгандыла.

ВКП (б)-ни XV съезди 1927 джыл декабрда «Съезде письмону» (1922 джыл декабрны 24—25-де эмда 1923 джыл январны 4-де джазылгъанлары) съездине стенограммасына кѳошаргъа. аны кпбик бу джазылгъанла бла партияны ич ишлерини юсюнден Ленинни башха письмоларын Ленинни сборникледе басмаларга деб бегим алгъанды. Ол бегимге кѳре, Ленинни 1922 джыл декабрны 24—25-де эмда 1923 джыл январны 4-де джаздырхандалы ВКП (б)-ни XV съездине 30-чу номерли бюллетенинде басмалангандыла Партияны ич ишлерини юсюнден Ленинни письмолары олсагъатда басмалапмай къалгъандыла. 1956 джыл КПСС-ни АК-ни оную бла партияны XX съездин ол письмола бла шагърей этгендиле, аны ызы бла партия организациялагъа джиберилгендиле эмда эркин басмалангандыла — 1956 джыл «Коммунист» журналны 9-чу номеринде, кѳб тиражлы брошюра болуб чыкыгъандыла эмда В. И. Ленинни чыгъармаларыны 4-чю кере басмаланган 36-чы томуна, Чыгъармаларыны толу джыйымыны 45-чи томуна киргендиле.

— 1.

² В. И. Ленинни 1922 джыл декабрны 23-де, 24-де, 25-де эмда 26-да, 1922 джыл декабрны 29-да («АК-ни членлерини аслам этнуую юсюнден бѐлюмге»), 1923 джыл январны 4-де (1922 джыл декабрны 24-де джазылгъан письмога кѳошакъ) айтыб джаздыргъанлары киредиле «Съезде письмога».

«Съезде письмону» биринчи кесеге (1922 джыл декабрны 23-де джазылгъаны) ол кюн огъуна, «В. И. Ленинни письмолары, записка-

тары бла аманатлары джазылган китабда» белгиленгениге кёре, Н. В. Сталинге джиберилгенди. Политбюро бла АК-ни пленумларыны джийылыуларыны протоколларында В. И. Ленинни бу джазганы сагъынылмайды. Алай а партияны Ара Комитети АК-ни членлерини санын аслам этиуно юсюнден ишге Ленин декабры 23-де джазганыга кёре кьаралганы танылыб турады («Рабкринни биз кьалай тюрлендирирге керекбиз» деген статьясында Ленин энди АК-ни членлерини санын аслам этиуно юсюнден джазмай, АКК-ны кенгертирге кереклисини юсюнден джазады). Декабры 23-де джаздыртхан оюмлары, «Рабкринни биз кьалай тюрлендирирге керекбиз» эмда «Аз да болсун, иги болсун» деген статьяларында андан да терең ачыкъланыб, кьурау ишлени юсюнден партияны Ара Комитети РКП (б)-ни XII съездине хазырлаган резолюцияны тамалина салынгандыла (10-чу эсгертувге кьара).

АК-ни членлерине характеристикала бериб 1922 джыл декабры 24—25-де эмда 1923 джыл январны 4-де джаздыртханларын а, Владимир Ильич ёлгенден сора Ленинни осиятына кёре, Н. К. Крупская РКП (б)-ни XIII съезди ачылыргъа талай кюн кьалыб, 1924 джыл майны 18-де партияны Ара Комитетине бергенди. Ол документлени бергенине аталган протоколда Надежда Константиновна былай джазганды:

«Владимир Ильич ауругъан кёзююнде декабры 23-деч январны 23-не дери аурудан айтыб джаздыртханланы — 13 бирем-башха джазманы береме. Бу саннга миллет ишлени юсюнден джаздыртханы кирмейди (бусагъатчыкьда ол Мария Ильиничнадалы).

Бу джазмаланы бир кьаууму басмалангандыла (Рабкринни юсюнден Суханович юсюнден). Басмаламагъач джазмаларыны ичиделите 1922 джыл декабры 24—25-де бла 1923 джыл январны 4-де джаздыртханлары алададыла Ара Комитетини бир кьауум членлерине берген энчи характеристикалары. Владимир Ильич мен ёлгенден сора, кёзююлю партия съездге бу джазманы баямларсыз, деб кьаты амачат салган эди, *Н. Крупская*».

В. И. Ленинни кьагъытлары алыргъа деб кьуралган комиссияны билдиююне тынгылаб, АК-ни 1924 джыл майны 21-де болган пленуму былтай бегим алганды: «Айтылган документлени окъуб эшитдириую. Владимир Ильични излемине кёре, съездге кёчююрге, хар келеч кьауумгъа башха-башха окъургъа эмда бу документлени башха кьагъытха кёчюрмезге, келечилеге документлени Ильични кьагъытлары адыган комиссияны членлерине окъутургъа».

Бу бегимге кёре эмда партияны XIII съездини президиумуну оюму бла Ленинни «Съездге письмосун» келечи кьауумлагъа бирем-башха окъуйдыла. — 3.

³ «Госпланнга законла чыгарыу функцияла берилуо юсюнден» письмону Н. К. Крупская партияны Ара Комитетине 1923 джыл июню алдында бергенди. Политбюро июню 14-де «Ленин дж. Госпланны юсюнден джазганын АК-ни членлери бла кандидатларына шагърей этер ююн джиберирге» деб бегим алады. Ленинни айтханлары РКП (б)-ни XIII конференциясыны «Экономика политиканы кёзююлю борчларыны юсюнден» резолюциясында орун табдыла (VIII бёлюм — «Планлы башламны бегитирге кереклисини юсюнден»). Кьара: «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК», 2 т., 1970, 527—528 б.). — 8.

⁴ В. И. Ленинни «Миллетлени ишини хакъындан неда «автономизацияны» юсюнден» деген письмосу СССР-ни кьуралганы бла байламлы джазылганды эмда Совет кьралны халкъларыны бир-бирини келешиб иш джюрютюулерине аталганды.

Ленинге бу псымону джаздырган баш сылтау Грузияны Компартиясында РКП (б)-ни Г. К. Орджоникидзе башчылык этген Тау арты край комитети бла П. Г. Мдиванини кыауумуну арасында болган конфликт эди.

Тау арты крайком, ары дери ва РКП (б)-ни АК-де Кавбюро принципни тюз джолну тутхандыла, Тау арты республикалары бирикдирге кюренгендиле. Мдиванини кыаууму тутхан тамырындан терсге бурулган джолну аныктагандыла, ол джол кертисинде тау арты республикалары молк эмда политика джанындан биргилерине тыйгъыч болганды. Грузияны кесен башына кыаллыгын излегенди, алай бла буржуй миллетчилик бла грузин меньшевиклеге таблык кыураганды. Грузияны коммунистлери кеслерини съездлеринде, конференцияларында эмда партия активни джыйылыуларында Мдивани бла аны джакчыларыны позициясына, миллетчиликге тартхан иннетге, тюз багъа бергендиле. Ленин Мдивани бла ийгерлерини принципни джанындан ачык терс оюмларын айтыкылаганды. Партияны АК-ни Политбюросуну 1921 джыл ноябрда Ленин иш этиб Мдиванини кыауумуна кыаршы джазган бегминде Тау арты федерацияны кыурауу юсюнден былай чертгенди: «Тау арты республикалары федерациясыни принципни джаны бла тюз-тюзге эмда ажымсыз баджарылырга тыйылыгъа санаргъа» (Чыгъ. толму джыйымы, 44 т., 255 б.). Мдиванини джакчылары РКП (б)-ни АК-ни октябрь (1922 джыл) пленумундан сора да, Тау арты федерацияны юсю бла болмай, Грузия СССР-ге тюзюллей кирирге керекди деб тохтагандарында. Ленин Тау арты крайком бла Грузияны КП-ны АК-не ийген телеграммасында Мдиванини джакчылары этген ишлеге разы болмаганын билдиргенди эмда «Орджоникидзе кыаршы кыауганы» таукел сйгенди. «Мен ажымсыз болуп тура эдим, — деб джазганды Ленин, — Цеканы мен кенгден кыонулган, Мдивани а тюзюллей кыонулган пленумуну бегимлери айрылыкчыла башдан-аяк кыоратханларына» (Чыгъ. толму дж. 54 т., 300 б.).

Аны бла бирге Орджоникидзе да анырча жангылычла этгенди. Партияны миллет политикасыни Грузияда бардырган сагъатда тыйыншылычла джарашыуу эмда сакъ болалмаганды ол, административ мадарла бла ашыкыгъанлык этгенди бир-бир ишлени баджарган кезюуде. Грузияны КП-ны АК-ни оюму бла эркинликлерни бир-бирде сан этмегенди Мдиванини кыаууму бла иш джюрютген кезюуде Орджоникидзе тыйыншылычла басымла болалмаганды. Эм ахыры иш алайгъа джетгенди: ол кыаууму джакчыларындан бири аны сыйын тюзюрген сйз айтханында. Орджоникидзе анга кыол джеттиргенди.

Тау арты крайком тутхан джолгъа разы болмагандарын черте Мдивани джанлы болган кыауум, ала ва Грузияны КП-ны АК-де аслам орун ала эдиле, АК-ден чыгъадыла эмда РКП (б)-ни АК-не тарыгъуу бередиле. 1922 джыл ноябрны 25-де Политбюро бегим атады. Грузияны КП-ны АК-ни членлерини тарыгъууви терк огъуна тичтер юсюн. Грузиягъа Ф. Э. Дзержинскийни башчылыгъы бла комиссия джиберирге деб.

«Грузин ишлеге» Ленин бек кыайгырады, дежурни секретарланы Дневнигинде белгиленгенине кйре, ол Дзержинскийни кыайтырын ашыгъыб сакълайды. Декабрны 12-де Дзержинский Москвагъа келеди, ол кюп огъуна Владимир Ильич аны бла узун ушакъ этеди. Артдарак. 1923 джыл январда Ленин Л. А. Фотиевагъа былай айтханды: «Ауруруму аллы бла Дзержинский меннге комиссияны кыал ишлегени бла «инцидентни» юсюнден хапар айтхан эди да, ол зат меннге бек кыатылды» (кыара: Чыгъ. толму дж., 45 т., 476 б.). Ленин «грузин ишлеге» бютеу СССР-ни кыурауу иши бла бирге кыарай эди, республика-

ланы бирикдирген сагъатда пролетар интернационализмни принципте-ри джанлаусуз сакъланырларына къайгыргъанын билдире эди, Влади-мир Ильич декабры 14-де миллет ишлени юсюнден — СССР-ни къу-рауну юсюнден — аууздан айтыб письмо джаздырар муратлы эди, алай а олсагъатда муратын толтуралмай кълалгъан эди. Ленин декабр-ны 27-де неда 28-де айтыб джаздыртхан, хазырларгъа мурат этген письмолары бла статьяларыны арасында быллай тема барды: «Миллет ишле бла интернационализмни юсюнден (грузин партияда арт кон-фликт бла байламлы)».

«Миллетлени ишни хакъындай неда «автономизацияны» юсюнден» деген письмосунда Ленин Орджоникидзени этгенни сёгеди. Ол Дзер-жинскийни комиссиясын, «грузин конфликтни» тинтген сагъатда, тый-ыншысыча халал кёзден къараялмагъаннга санагъанды, Бютеу бу ишле политика джуаблылыкъны, республикаланы бирикдирген сагъат-да ол джиберген джангылычланы эсге ала, Ленин эм алгъа Сталин-нге салгъанды баш секретарынача, Тау арты федерация бла СССР-ни къурауну юсюнден ишледе Мдиванини принцили джангылычларын Ленин джакъланмагъады, алай а, олсагъатда баш кьоркьууну уллу державалы шовинизмде кёре эмда анга къаршы кюреши борчу ал-гъын бийлик этиб тургъан миллетни коммунистлерни бойнуна салы-нганнга санай, Ленин «грузин ишледе» эсин айырыб Сталинни, Дзер-жинский бла Орджоникидзени халатларына бургъанды.

Ленин «Миллетлени ишни хакъындай неда «автоматизацияны» юсю-ден» деген письмосунда партияны миллет политикасыны баш пробле-маларын ачыкълагъанды. Бу письмону ол башчылыкъгъа тутарчагъа санагъанды, анга уллу магъана бергенди эмда аны артда статьяча басмалар мураты болгъанды. Алай а, 1923 джыл мартны 6-дач сора ачрууну къагы кысыб тохтагъаны себебли, Владимир Ильич «Миллет-лени ишни хакъындай неда «автономизацияны» юсюнден» письмосуну вакъындан ахыр оюуну бюралмай кълалады. 1923 джыл апрели 16-да Л. А. Фотиева В. И. Ленинни письмосун Политбюрогъа джибереди. РКП (б)-ни XII съездинде бу письмо келечи къауумлагъа окългъан-ды. Миллет ишлени юсюнден съездин бегимни проектин Ленинни айтханына кёре талай магъаналы тюрленуу бла кшошакъ этилгендиле.

— 13

«Дневникден бетле» деген статьяны В. И. Ленин эки кере джа-здыртхан болур, эшта. Марксизмни-ленинизмни КПСС-ни АК-ги инсти-тутуну Ара партия архивинде биринчи кере айтыб джаздыргъаныны машинка бла басмаланган текстни сакъланады; бу текстге Россияда окъуулукъну таблицаасы кирмегенди, кеси да «Халкъ устаз...» деген сёзле бла башланган абзац бла тамамланады. Кеси айтыб джаздырт-хан текстни окъуб. Ленин төрт пунктха дагъыда не кшошарыгъын бел-гилегенди: «1) 1897 дж. перепись бла тсыглешдириб, 1920 дж. перепис-ни окъуулукъну белгилеген санларын кшошаргъа, 2) шахар ичейка-ланы ишчилери элчилеге болушлукъ этгенлерин кшошаргъа. 3) эм алгъа Наркомпросну джоюмларын тюл, башха ведомствола Наркомпросну хайырына этген джоюмланы кысхартыргъа кереклисин кшошаргъа. 4) халкъ устазны совет къуралышны ышангылы таянчагъы этер ююн. аны къурауу иш бла мадарлагъа аслам кюч салыргъа кереклисин кшо-шаргъа, буржуй къуралышдача болмай, бизде ол затны баджарып кыйсаб барды (эллеге барыугъа эмда аны бла байламлы джоюмлагъа, джай кёзючюю анда окъуулукъну кёлтюрю ююн хайырландырыу-гъа айырыб аслам эс белюрге)» (төрт пункт да секретарны кьолу бла ол машинка бла басмаланган экземплярда джазылгъандыла). Ол кюн огъуна, январны 2-де, Ленин белгиленген кшошакъланы барын айтыб джаздыртханды. Машинкада басмаланган текстде статьяны аты джокъ-

ду «Правдада» статья «Дневникден бетле» деген аты бла басмаланганда.

В. И. Ленинни статьясы халкъ окъууну къуллукъчуларыны арасында уллу тирилик къозгъайды. Ол кърада халкъ окъууну ишине тюзюнлей уллу себеб болады. 1923 джыл январны 10-да окъууну Халкъ комиссариаты кесини радиограммасында халкъ окъууну белюмлерине «Дневникден бетлени» кенг джайргъа, анда Ленин кёрюзген затланы баджарыр ючюн кесгин мадарла джарашдыргъа теждейди. Устазланы арасында идея-политика иш бардыруу кючлю болады. 1923 джылны аллында партияны АҚ-ни агитация бла пропаганда белюмю «Устазланы кёбчюлюгюню арасында партия иш» деген тезислени джарашдырыб, джер-джерге ашырады, алада ленинчи кёрюзюмлеге кёре устазланы коммунист иннетде юретиуню кесгин борчлары салынадыла. РКП (б)-ни XII съезди кесини бегимлеринде, «устазланы джашау болумларын иги этну, аланы арасында политика-джарыкълыкъ ишни айнытыу эмда аны совет-партия джамагъат бла идея, къурау байламлыкълны бегитну джанындан башланган ишни джанлаусуз бардырыргъа эмда кючлю этерге», деб чертиледи. («КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК», 2 т., 1970, 480 б.). —19.

° Кооперацияны юсюнден Ленин Советлени X Бютеуроссия съездинде кесини докладында айтыргъа муратлы эди. Декабрны ал джарымында, докладыны планын джарашдыра туруб, былай джазгъанды ол: «*Центросоюз*: аны эчи магъанасы» (Чыгъ. толу дж., 45 т., 441 б.). Владимир Ильич Центросоюзу председатели Л. М. Хинчукдан кооперацияны ишини юсюнден юлгюле излегенди (къара: Чыгъ. толу дж., 34 т., 281 б.). 1923 джыл январда Н. К. Крупская Владимир Ильичге кооперацияны юсюнден литература берликлерин излегенди. Анга былай китабланы ийгендиле: Мещеряков, Н. «Кооперация эмда социализм», Статьяланы джыйымы, М., 1920; Штаудингер, Ф. «Марксизм эмда потребкооперация», М., 1919; Зассен, И. «Капитализмни эпохасында кооперацияны теориясыны ёсюмю», М., 1919 (бу юч китаб Кремльде В. И. Ленинни библиотекасында сакъланадыла); Штаудингер, Ф. «Шульце-Деличден Крейцнахха», М., 1919; Чаянов, А. «Элчи кооперацияны къурауну баш муратлары бла формалары», М., 1919; Туган-Барановский, М. И. «Кооперацияны социал тамалары», М., 1916; Прокопович, С. Н. «Россияда кооператив къозгъалуу, аны теориясы бла практикасы», М., 1913.

«Кооперацияны юсюнден» бла «Бизни революцияны юсюнден (Н. Сухановну джазгъанларыны юсюнден)» статьяланы Н. К. Крупская Ара Комитетге 1923 джыл майда бергенди. Майны 24-де Политбюро былай бегим алганды: «Владимир Ильични Надежда Константиновна берген статьяларын, алада белгиленген конлени да салыб, терк огъуна басмалауну амалсыз кереклиге санаргъа». Июньну 26-да Политбюро кооперацияны юсюнден ишлени В. И. Ленинни статьяларында белгиленген джангы оюмлагъа кёре сюзгенди.

Эллени кооперативлендирууню юсюнден ленинчи иннетле РКП (б)-ни XIII съездини «Кооперацияны юсюнден» эмда «Элде ишлеуню юсюнден» деген резолюциясыны тамалына салынгандыла. «Бу ишни юсюнден партияны баш джолу, — деб чертгенди съезд, — Ленинни «Кооперацияны юсюнден» деген арт статьясында белгиленгенди. Ленин бу статьяда элчи халкъны кооперативлеге къошууну программасын, эллилени къралында социализмге барууну баш мадарыча, кенг джарашдыргъанды... Элде бусагъатхы болум дж. Ленин белгилеген джолну тюзюгюн бир заманда да болмагъанча ачыкъ чертеди эмда партияны эсин баш болуб эм алгъа ууакъ мюлкчюклени кооператив джолгъа бурургъа борчлу этеди, социализмни ишлеуде аны магъанасы марда-

сыз улуу болургъа керекди» («КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК», 3 т., 1970. 76—77 б.).—24.

⁷ В. И. Ленинни «*Бизни революцияны юсюнден*» деген статьясы белгиле меньшвикки И. Сухановну «Революцияны юсюнден джазгъанларыны» (Берлин --- Пб. --- М., 3. И. Гржебинни басмасы, 1922) ююпчю бла тёртючю китабарына аталыб джазылгъанды. В. И. Ленинни дежурна секретарларыны Дневнигинде 1922 джыл декабрны 24-де былай джазылгъанды: «Владимир Ильичге Сухановну «Революцияны юсюнден джазгъанларыны», III бла IV томну, алдыкъ», аны ызы ола, декабрны 29-да, джазылгъанда уа: «Врачла окъургъа эркинлик оердиле. Владимир Ильич Сухановну «Революцияны юсюнден джазгъанларыны» (III бла IV томну) окъуйду», — деб чертиледиле. Ленин кёлюе келгенин джаздырыб, 1923 джыл январны 10-да башлагъанды, 17-де да джаздыргъанды. Дневникде январны 17-де былай джазылгъанды: «Владимир Ильич 6-дан 7-ге дери сагъат джарымгъа чакъырды. Сухановну революцияны юсюнден китабыны хакъындан джазгъал оюмларыны окъуу, тюзетиуле этди. 10, 15 минут чакълыны аны юсюнден андан ары джаздырды» (Чыгъ. толу дж., 45 т., 474 б.).

Статьяны Н. К. Крупская «Правданы» редакциясына баш салына гъаилай бергенди; газетин редакциясы бергенди анга баш. —31.

⁸ В. И. Ленин былайда, эшта, К. Марксны «Францияда гражданд къазауат» деген ишинде Париж Коммунагъа «баш дараджалы оюмду полнитка форма» деб (къара: К. Марке бла Ф. Энгельс. Чыгъармалары, 2 басмаланганы, 17 т., 345—346 б.) эмда Марке 1871 джыл апрелни 12-де Л. Кугельманнга ийген писмосууда «парижчилени оюмдулукълары» (къара: К. Марке бла Ф. Энгельс. Сайлама чыгъармалары юч томда, 2 т., 1966, 454—455 б.) деб мийик багъа бергенине айта болур. —31.

⁹ В. И. Ленин, К. Марксны Ф. Энгельсге 1856 джыл апрелни 10-да ийген писмосуну былайына айтады: «Къаллай тюрлю да болсун, эллилени къазауатын экинчи кере болдуруб, пролетар революцияны джакъларгъа мадар чыкъса, анга кёре боллукъду Германияда бютеу иш. Олсагъатда ишле аламаг барлыкдыла» (К. Марке бла Ф. Энгельс. Чыгъармалары, 2 басмаланганы, 29 т., 37 б.). —31.

¹⁰ «*Рабкринни къалай тюрлендирирге керекбиз биз*» деген статья Ленинни «Съездге писмосу» бла тюзюллей байламлыды эмда аны муратын андан ары ачыкълайды. В. И. Ленин статьяны хазырлаууну 1923 джыл январны аллында башлагъанды; ол алгъы бурун статьяны планын айтыб джаздырады, андан сора уа, январны 9 бла 13-де, статьяны биринчи вариантын джаздырады — «Рабкриннге къалай этебиз биз?» (къара: Чыгъ. толу дж., 45 т., 442—450 б.). Январны 19-да, 20-да, 22-си бла 23-де Ленин статьяны экинчи вариантын, ахыргъы вариантын, айтыб джаздырады, аны атына «Рабкринни къалай тюрлендирирге керекбиз биз (Партияны XII съездине теджелген оюм)» деб джаздырады. Ленинни «Аз да болсун, иги болсун» деген статьясы «Рабкринни къалай тюрлендирирге керекбиз биз» деген статьяны ишенин андан ары ачыкълагъан, тюзюллей анга къошулган статьяды.

Ленинни кёргюзгенлерин голтура, РКП (б)-ни Ара Комитети партияны ара учреждениелерин джангыртуу бла аланы ишлерин игилендириууну юсюнден тезисле джарашдырады. Февралны 21—24-де АК-ни пленуму тезислени талай тюзетиу да къошуб бегигеде эмда партияны алда боллукъ XII съезди къарарыкъ ишлени ичине къурау ишин айырыб энчи пункт бла белгилерге опоу этеди. Тезиследе АК-ни членлерини санын РКП (б)-ни XI съездинде сайланган 27 адамдан 40-гъа дери джетдирирге деб белгиленеди. АКК-ны Президиумуну членлерине АК-ни пленумларында болургъа эмда АКК-ны президиумгъа тап.

маздан кирген юч келечисине Политбюроу джыйылыуларына къошу-
лургъа, деб белгиленеди. Баш маъаналы ишле бютеу барысы АК-ни
плениумларында сююлюрге чыгъарылыргъа керекдиле, деб чертиледи.
Политбюро АК-ни хар пленумунда озгъап кѣзюуде кесип баджаргъан
иши юсюнден отчет берирге керекли болады.

РКП (б)-ни АК-ни февраль пленуму Ара Контроль Комиссияны
составын кенгертиую кереклиге санайды эмда къралны башчылыкъ
этген органлары ола партия контрольну арасында къурау байламлыкъ
къысха ооллугъун излейди. РКП (б)-ни XII съездине Рабкрин бла
АКК-ны джангыртууну юсюнден съездни резолюциясыны проекти джа-
рашдырылады.

Ара Комитетни бегитиую ленинчи планына къаршчы сѣлешген
Троцкий болады. АК-ни составын кенгертиу анга «тыйыншлы биригиу
ола деменгилиликге «мадар бермейди», «Цеканы тамамлы эмда тюз
ишлеуюне уллу заран келтирчя къоркъуу салады», дейди ол. Андан
да озуб, Троцкий, Ара Комитетте артмакъ болурча, АК-ни членлери
бла членнге кандидатларындан, АКК-ны членлеринден эмда област-
ла бла башха джерледен джыйырма — отуз адамда партияны Советни
къураургъа, аны кесин да партияны съездинде сайларгъа, ол АК-ге
директивала берсин эмда аны ишин тинтсин, дейди. Ара Комитет Троц-
кийни АК-ни составын кенгертиуге къаршчы болгъанын бирден къаты
терслейди, аны кертисинде партияны ичинде «эки аралыкъ» къурау-
ргъа деген иннетин партия джашауну ленинчи мардаларына тамырын-
дан къаршчы келгенин чертиб, унамаздан керп этеди.

Партияны XII съезди къурау ишлени юсюнден Ара Комитет джа-
рашдыргъан резолюцияны эмда «РКИ бла АКК-ны борчларыны юсюн-
ден» революцияны алады. В. И. Ленин теджеген оумлагъа кѣре. съезд
АК бла АКК-ны составын кенгертеди эмда бириккен органны АКК—
РКИ-ни къурайды. — 35.

БАШЛАРЫ

I. СЪЕЗДГЕ ПИСЬМО	3
II	4
1922 дж. декабры 24-де джазылган письмога кошокъ	5
III	6
IV. ГОСПЛАНГА ЗАКОНЛА ЧЫГЪАРЫУ ФУНКЦИЯ БЕРИУНЮ ЮСЮНДЕН	8
V	9
VI	10
VII (АК-НИ ЧЛЕНЛЕРИНИ САНЫН АСЛАМ ЭТНУНЮ ЮСЮНДЕН БЕЛЮМГЕ)	12
МИЛЛЕТЛЕНИ ИШИНН ХАҚЪЫНДАН НЕДА «АВТОНОМИ ЗАЦИЯНЫ» ЮСЮНДЕН	14
Миллетлени ишини хақындан неда «автономизацияны» юсюнден	14
юсюнден (<i>Андан арысы</i>)	16
ДНЕВНИКДЕН БЕТЛЕ	21
КООПЕРАЦИЯНЫ ЮСЮНДЕН	26
I	26
II	30
БИЗНИ РЕВОЛЮЦИЯНЫ ЮСЮНДЕН (<i>Н. Суханов джаз- ғанланы хақындан</i>)	34
I	34
II	37
РАБКРИННИ ҚЪАЛАП ТЮРЛЕНДИРИРГЕ КЕРЕКБИЗ БИЗ (<i>партияны XII съездине тежелген оюм</i>)	38
АЗ ДА БОЛСУН, ИГИ БОЛСУН	43
<i>Эсгертуле</i>	58

Ленин Владимир Ильич

ПОСЛЕДНИЕ ПИСЬМА И СТАТЬИ

23 декабря — 1922 г. — 2 марта 1923 г.

Ответственный за выпуск *А. Д. Баучиев*
Технические редакторы *Н. С. Прыткова, М. Г. Климовская*
Корректор *Л. Х. Бытдаева*

ИБ № 2222

Сдано в набор 21.07.89.

Подписано в печать 14.11.89.

Формат 84x108¹/₃₂.

Бумага типографская № 1.

Гарнитура «Литературная».

Печать высокая. Усл. п. л. 3,6.

Усл. кр.-отт. 3,7. Уч.-изд. л. 3,7.

Тираж 1000. Заказ № 3776.

Цена 10 коп.

Ставропольское книжное издательство,
Карачаево-Черкесское отделение, 357100, Черкесск,
пл. Кирова, 23, Дом печати.

Карачаево-Черкесское полиграфобъединение,
357100, Черкесск ул. Первомайская, 47.

Ленин В. И.

П 61

Последние письма и статьи. 23 дек. 1922 г. — 2 марта 1923 г. — Ставропольское книжное издательство (Карачаево-Черкесское отделение), 1989. — 68 с.

ISBN 5—7644—0001—5

В настоящий сборник включены письма и статьи В. И. Ленина, относящиеся к декабрю 1922 г. — марту 1923 г. Указания Владимира Ильича в его последних статьях и письмах легли в основу решений XII съезда партии, XIII конференции и XIII съезда РКП (б).

11.54.

0101020000—61

Л М 159 (03)—89 54—89